

รายงานวิจัยเรื่อง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อภาวะสุขภาพ
กรณีศึกษาแรงงานย้ายถิ่น

ดุขฎิ์ อายุวัฒน์
ภัทระ แสนไชยสุริยา

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สวรส อ)
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

2549

คำนำ

การศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อภาวะสุขภาพ กรณีศึกษาแรงงาน ย้ายถิ่น มุ่งทำความเข้าใจถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมระดับต่างๆที่เกิดขึ้นในถิ่นต้นทาง ที่ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่น และผลของการย้ายถิ่นที่มีความเชื่อมโยงถึงภาวะสุขภาพของครอบครัวและ ชุมชนในถิ่นต้นทาง และปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อภาวะสุขภาพและความยากจนของแรงงานย้าย ถิ่นอีสาน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะในการสร้างสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น การศึกษานี้สำเร็จ ลงได้ ด้วยการสนับสนุนจากหลายฝ่าย โดยได้รับทุนสนับสนุนจาก สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข และได้รับความร่วมมือจากครอบครัวและชุมชน ในพื้นที่ศึกษา ทั้งในชุมชนใกล้เคียง และ ชุมชนไกล เมือง ตลอดจนผู้เข้าร่วมเวทีทุกท่านในการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ จึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ไว้ ณ โอกาสนี้

ดุษฎี आयुวัฒน์
ภัทระ แสนไชยสุริยา
กรกฎาคม 2549

1. บทนำ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ที่ประเทศไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (2504 – 2509) ทำให้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆอย่างรวดเร็ว นโยบายหลักที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง 3 แผนแรกของไทยก็คือ การส่งเสริมอุตสาหกรรม (ธีรนาถ กาญจนอักษร, 2539) โดยเน้นการสร้างและพัฒนาโครงสร้างทางเศรษฐกิจพื้นฐานและด้านอุตสาหกรรม ทำให้ประเทศมีความเจริญเติบโตทางด้านวัตถุและเศรษฐกิจอุตสาหกรรมอย่างมาก และเข้าสู่ระบบการค้าโลกแบบทุนนิยม รัฐให้การสนับสนุนและส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมเจริญเติบโตอย่างเต็มที่ เศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมกลับล้มเหลว เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนี้ ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคซึ่งเกิดจากตลาดเสรีตามพัฒนาการของทุนนิยม ส่งผลให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในสังคมเมืองเป็นหลัก ทำให้สมาชิกของครัวเรือนส่วนหนึ่งย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองใหญ่เพื่อหางานทำ ขณะที่สังคมชนบทยังล้าหลังอยู่ ถึงแม้ว่ารัฐตระหนักต่อปัญหาดังกล่าว และให้ความสนใจกับการแก้ไขปัญหาช่องว่างของรายได้ ระหว่างสังคมเมืองกับสังคมชนบทมาตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520 – 2524) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับปัจจุบัน (ฉบับที่ 9) แต่การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำของรายได้ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะพบว่ารายได้ของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมต่ำกว่ารายได้ของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมอย่างมาก (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2543) และชาวชนบทส่วนใหญ่ก็ยังคงอพยพย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองใหญ่เพื่อแสวงหารายได้เพิ่มอย่างต่อเนื่อง

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีประชากรมากที่สุด ถือเป็นแหล่งทรัพยากรมนุษย์ด้านแรงงานที่สำคัญ เนื่องจากประชากรของภาคอีสานส่วนหนึ่งได้ย้ายถิ่นไปทำงานต่างถิ่น ทำให้แรงงานอีสานอยู่ในระบบการผลิตทั้งภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ รวมทั้งภาคเกษตรกรรมขนาดใหญ่ เช่น แรงงานในการตัดอ้อยแถบภาคกลางและภาคตะวันออก ทั้งนี้เป็นเพราะในอดีตที่ผ่านมาประชากรส่วนใหญ่ของภูมิภาคประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าวที่เป็นอาหารหลัก ซึ่งรายได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ทำให้ในช่วงเวลาที่ว่างจากการเพาะปลูก ประชากรวัยแรงงานส่วนใหญ่จะมุ่งหาอาชีพเสริมเพื่อหารายได้เพิ่มให้กับครัวเรือน ในระยะหลังที่ประเทศมีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและบริการเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในเมืองศูนย์กลางคือกรุงเทพมหานครและปริมณฑลและเมืองใหญ่ในภูมิภาค ทำให้ประชากรวัยแรงงานส่วนหนึ่งย้ายถิ่นออกมาทำงานเพื่อตอบสนองความเติบโตในภาคเศรษฐกิจต่างๆ ทำให้แรงงานมี

รายได้เพื่อใช้จ่ายและแรงงานบางส่วนสามารถส่งเงินกลับมาให้กับครัวเรือน รายได้จากการทำงานของแรงงานย้ายถิ่น นับว่าเป็นแหล่งรายได้เงินสดที่สำคัญเพราะสามารถทำให้ครัวเรือนของแรงงานย้ายถิ่นที่อยู่ในถิ่นเดิม สามารถมีเงินใช้จ่าย เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น บางส่วนนำมาใช้เพื่อการยังชีพ สนับสนุนการศึกษาของสมาชิกและใช้เพื่อการลงทุนด้านการเกษตร นับว่ารายได้จากการย้ายถิ่นก่อให้เกิดผลดีต่อครัวเรือน อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นของแรงงานในระยะหลังนอกจากเกิดเพราะปัจจัยด้านเศรษฐกิจแล้วยังเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย

เมื่อแรงงานย้ายถิ่น ต้องเข้ามาอยู่อาศัยในถิ่นปลายทาง ทำให้ต้องปรับตัวกับสภาพแวดล้อมใหม่ สภาพการทำงานที่เป็นวิธีการดำรงชีพแบบใหม่ในสังคมเมือง ซึ่งสถานการณ์เหล่านี้นับว่ากระทบต่อตัวแรงงานย้ายถิ่นอยู่ไม่น้อย ประกอบกับแรงงานย้ายถิ่นบางส่วน เป็นแรงงานที่ไร้ฝีมือ จึงมักเข้าสู่การจ้างงานในระดับล่าง ที่เป็นงานอันตรายและเสี่ยงภัย บางส่วนของแรงงานเหล่านี้เข้าสู่ภาคการผลิตนอกระบบ ทำให้โอกาสที่จะเข้าถึงระบบการคุ้มครองด้านสุขภาพเป็นไปอย่างจำกัด ทำให้แรงงานย้ายถิ่นบางส่วนมีปัญหาด้านสุขภาพ มีข้อจำกัดในการแสวงหาการรักษาในบริบทของถิ่นปลายทางที่ไม่คุ้นเคย และอาจส่งผลถึงข้อจำกัดอื่นๆอาจนำไปสู่ภาวะสุขภาพที่เปลี่ยนแปลงไปของแรงงานย้ายถิ่น และส่งผลกระทบยาวต่อความมั่นคงของครัวเรือนในถิ่นต้นทางด้วย จากสภาพดังกล่าวทำให้มีคำถามว่า ชุมชนในถิ่นต้นทางมีกลไกทางสังคมที่สร้างโอกาสและอำนาจให้แรงงานย้ายถิ่นสามารถต่อรองและนำมาซึ่งสุขภาพที่ดีหรือไม่ อย่างไร จึงควรจะทบทวนสถานการณ์ด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ที่มีผลต่อภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น เพื่อสะท้อนให้เห็นว่า ครัวเรือนที่ใช้ยุทธศาสตร์การย้ายถิ่นของสมาชิกในครัวเรือนในการแก้ไขปัญหาความยากจนนั้น สามารถคลี่คลายความยากจนได้ทั้งในมิติการมีรายได้เพิ่ม และมีการสร้างโอกาสให้กับแรงงานย้ายถิ่นให้มีสุขภาพดีขึ้น

ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อแรงงานย้ายถิ่นอีสาน และภาวะสุขภาพของแรงงาน ในการวิจัยครั้งนี้ จึงทบทวนองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็น ขอบเขตนิยามการย้ายถิ่น แบบแผนการย้ายถิ่นของแรงงานอีสาน และ ศึกษาประเด็น แรงงานย้ายถิ่นอีสานกับความยากจน ภาวะสุขภาพในชุมชนที่มีการย้ายถิ่นออก : การปรับตัวของครอบครัวและชุมชน และ ปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น ในประเด็นสภาพชีวิตของการเป็นแรงงานย้ายถิ่น ทั้งนี้ครอบคลุม เฉพาะแรงงานย้ายถิ่นอีสานที่ย้ายภายในประเทศเท่านั้น และให้ความสำคัญกับการย้ายถิ่นของวัยแรงงานเป็นหลัก ซึ่งน่าจะเป็น

ประโยชน์เชิงวิชาการในการพัฒนากรอบแนวคิดของปัจจัยทางสังคม(Social Determinant of Health) กรณีของแรงงานย้ายถิ่น ที่นำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ด้านสุขภาพของแรงงานที่ย้ายถิ่นและของชุมชนที่มีการย้ายถิ่น
แรงงานออก
- 2) เพื่อศึกษาปัจจัยทางสังคมที่มีต่อภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น ตลอดจนการปรับตัว
ของชุมชนและครัวเรือนในชุมชนต้นทาง

3. กรอบแนวคิดของการวิจัย

การอธิบายปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่นในการวิจัยนี้ ใช้กรอบแนวคิด Issue-based Explanation (Bartley, 2004) ซึ่งเป็นการอธิบายปัจจัยทางสังคมที่กำหนดสุขภาพตามสภาพเงื่อนไขทางสังคมหรือปัจจัยทางสังคมแต่ละตัวที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น โดยมุ่งอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแต่ละตัวกับปัญหาสุขภาพที่จะเกิดขึ้นทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยมีข้อมูลเชิงประจักษ์สนับสนุน

เมื่อนำกรอบแนวคิดเชิง Issue-based Explanation มาอธิบายปัญหาสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่นในเบื้องต้น จึงอธิบายได้ว่า ภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น มีปัจจัยทางสังคมที่กำหนดภาวะสุขภาพเบื้องต้น ได้แก่ การศึกษา รายได้ สถานภาพการจ้างงาน ประเภทของงานที่ทำ สภาพแวดล้อมในที่ทำงาน ภาวะความเสี่ยงในการทำงาน แบบแผนการย้ายถิ่น การสนับสนุนจากเครือข่ายทางสังคม พฤติกรรมเสี่ยงของแรงงานย้ายถิ่น การเข้าถึงบริการสุขภาพและนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

เมื่อแรงงานย้ายถิ่นออกมาทำงานนอกชุมชน ทำให้มีโอกาสใช้ชีวิตอิสระขาดการยั้งคิดและขาดการควบคุมจากครัวเรือน จึงมีโอกาสที่แรงงานย้ายถิ่นที่ส่วนมากเป็นวัยหนุ่มสาวจะมีพฤติกรรมเสี่ยงด้านสุขภาพ เช่น การเสพยาเสพติด การเที่ยวกลางคืน การคบเพื่อนต่างเพศ แรงงานย้ายถิ่นส่วนหนึ่งจะมีเครือข่ายทางสังคม ให้การสนับสนุนดูแลและช่วยเหลือเมื่อมีปัญหาด้านสุขภาพ นอกจากนี้ แรงงานย้ายถิ่นส่วนมากมีการศึกษาไม่มาก เป็นแรงงานย้ายถิ่นที่ไร้ทักษะฝีมือ ทำให้ต้องทำงานในประเภทงานที่ขาดความมั่นคง และมีความเสี่ยงต่อสุขภาพขณะทำงาน เมื่อมาใช้ชีวิตเป็น

แรงงานทำให้มีผลต่อความรู้ ความเข้าใจ และการปฏิบัติในการป้องกันตนเองให้ปลอดภัยขณะทำงาน ประกอบกับการเป็นแรงงานไร้ทักษะฝีมือ จึงทำให้ขาดอำนาจที่จะต่อรองด้านสวัสดิการ ทำให้ต้องอยู่ในสภาพการทำงานที่ไม่มั่นคงและปลอดภัย ได้รับค่าจ้างต่ำ จำเป็นต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่พอกาอาศัยไม่เหมาะสมซึ่งส่งผลต่อภาวะสุขภาพ แรงงานย้ายถิ่นบางส่วนทำงานในภาคการผลิตที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการคุ้มครองแรงงาน ทำให้ต้องใช้บริการสุขภาพพื้นฐานที่มีอยู่ในต่างถิ่น ซึ่งมีข้อจำกัดทำให้ไม่สามารถเข้าถึงบริการหลักประกันสุขภาพ ดังนั้นการอธิบายถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น จึงน่าจะมีปัจจัยทั้งระดับบุคคลคือตัวแรงงานย้ายถิ่นเอง และปัจจัยระดับโครงสร้างที่มีอยู่ในระบบสังคม ได้แก่ ระบบสวัสดิการ ค่านิยม วัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Townsend, Davidson and Whitehead (1986, อ้างใน Bartley, 2004: 64) ที่อธิบายภาวะสุขภาพด้วยโมเดลทางพฤติกรรม/วัฒนธรรม (Behavioral/Cultural Explanation) ว่าปัจจัยทางสังคมระดับบุคคลทำให้มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ขาดความระมัดระวังจนนำไปสู่ภาวะความเสื่อมโทรมด้านสุขภาพ (ดังแผนภาพที่ 1)

4. วิธีดำเนินการวิจัย

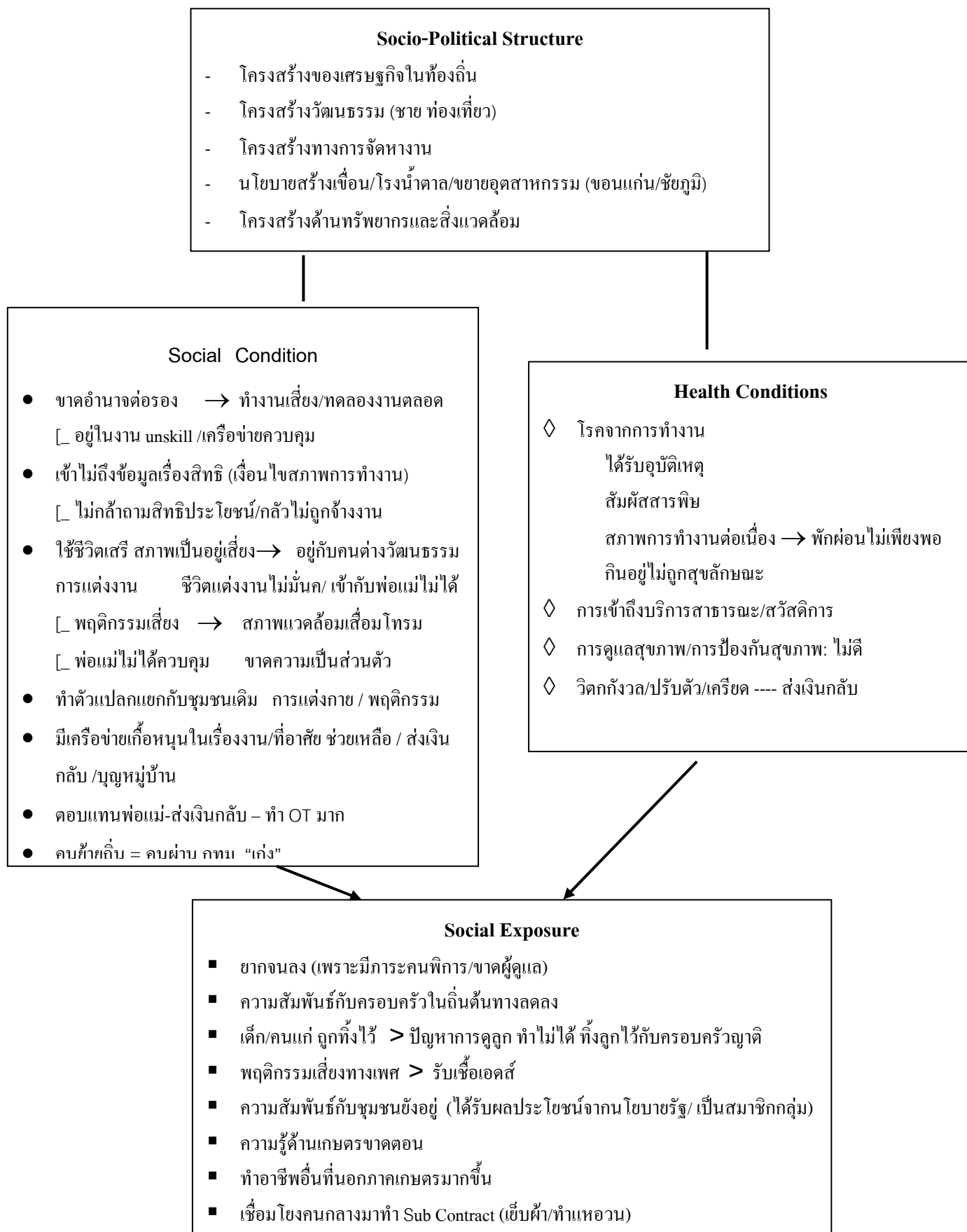
เนื่องจากในการวิจัยครั้งนี้ มุ่งที่จะทำความเข้าใจกับแรงงานย้ายถิ่นที่ย้ายจากชุมชนชนบทอีสานไปทำงานต่างถิ่นที่เป็นการย้ายภายในประเทศเท่านั้น จึงใช้ระเบียบวิธีวิจัยที่เน้นให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพ กำหนดหน่วยสำหรับการวิเคราะห์ไว้ทั้งหน่วยระดับบุคคล ได้แก่ แรงงานที่เคยย้ายถิ่น หน่วยระดับครัวเรือน ได้แก่ ครัวเรือนที่มีแรงงานย้ายถิ่น และหน่วยระดับชุมชน ได้แก่ ชุมชนที่มีแรงงานย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกชุมชนภายในประเทศ

กลุ่มเป้าหมายของการวิจัย ประกอบด้วย 1) แรงงานที่เคยย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชน 2) ครัวเรือนที่มี/เคยมีสมาชิกย้ายถิ่น ทั้งเป็นแรงงานภาคการผลิตอุตสาหกรรมและภาคการเกษตร 3) ผู้รู้ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสของชุมชน กรรมการหมู่บ้าน ประธานกลุ่มอาชีพ สมาชิกอบต.ของชุมชน ผู้อาวุโส อสม และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในพื้นที่วิจัย

เครื่องมือวิจัยที่ใช้ในการวิจัยนี้ คือแนวทางการสัมภาษณ์ (Interviews Guideline) เพื่อใช้สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย ประกอบด้วย ประเด็นต่าง คือ

- แบบแผนการย้ายถิ่นของแรงงานในชุมชน
- ผลกระทบที่เกิดจากการย้ายถิ่นของแรงงาน ระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดรวบยอด SDH กรณีแรงงานย้ายถิ่น

- การปรับตัวของแรงงานย้ายถิ่น ครัวเรือน และชุมชน
- บทบาทการย้ายถิ่นของแรงงานเพื่อแก้ปัญหาความยากจน
- สถานการณ์ด้านสุขภาพของผู้ย้ายถิ่น และละแวกชุมชน ที่มีการย้ายถิ่นออก
- ปัจจัยทางสังคมที่กำหนดการย้ายถิ่นของแรงงาน
- ปัจจัยทางสังคมที่กำหนดภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น

การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้ดำเนินการเก็บรวมข้อมูลวิจัย โดยมีขั้นตอนต่อไปนี้

1) เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากสำรวจแรงงาน รายงานการวิจัยด้านสุขภาพและสังคม ที่เกี่ยวกับแรงงานย้ายถิ่นและภาวะสุขภาพแรงงานย้ายถิ่น

2) เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) โดยดำเนินการเป็น 2 ส่วน คือ

2.1) การประชุมระดมสมอง ดำเนินการโดยการประชุมเพื่ออภิปรายกับประเด็นที่กำหนด เพื่อให้ผู้เข้าร่วมเวทีนำเสนอข้อคิดเห็นอย่างเสรี และ สะท้อนภาพปรากฏการณ์ที่พบในระดับพื้นที่ ดำเนินการ 2 ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ 1 ประกอบด้วยกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับแรงงาน ได้แก่ นักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการด้านสุขภาพจาก สำนักงานป้องกันและควบคุมโรคที่ 6 จังหวัดขอนแก่น นักวิชาการสาธารณสุขจากโรงพยาบาลอำเภอ และ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ รวมผู้เข้าร่วม 12 คน

ครั้งที่ 2 เป็นการระดมสมองในชุมชน โดยจัดร่วมกับสถานีอนามัยตำบลโิด จังหวัดชัยภูมิ มีผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. ประธานกลุ่มแม่บ้าน อสม. และ สมาชิกของครัวเรือนที่มีผู้ได้รับผลกระทบจากการทำงาน ตลอดจนเจ้าหน้าที่สาธารณสุขตำบล รวมผู้เข้าร่วม 28 คน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เคยมีการย้ายถิ่นออกมาก และชุมชนมีความพยายามในการจัดการเรื่องสุขภาพร่วมกับเจ้าหน้าที่ของพื้นที่

2.2) การสัมภาษณ์เชิงลึก ดำเนินการกับกลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่มได้แก่

ก. กลุ่มผู้ที่เคยมีประสบการณ์เป็นแรงงานย้ายถิ่น ที่มีลักษณะการทำอาชีพหลากหลาย ได้แก่ ขับรถแท็กซี่ (2 ราย) ทำงานร้านอาหาร(1 ราย) ไปรับจ้างตัดอ้อย (3 ราย) กรรมกรก่อสร้าง(2 ราย) ทำงานบ้าน(1 ราย) ทำงานสวนผลไม้ (2 ราย) ช่างเฟอร์นิเจอร์ (2 ราย) ทำงานโรงงาน(3 ราย) รวมจำนวน 16 ราย ในพื้นที่ 2 จังหวัดได้แก่ ในหมู่บ้านของอำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีแรงงานย้ายถิ่นจำนวนมากมาตลอด และเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางความเจริญ ในงานวิจัยนี้เรียกว่าชุมชนใกล้เคียง และอีกหนึ่งหมู่บ้านในเขตอำเภอ

เมืองของจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นเขตชานเมืองของจังหวัด เนื่องจากอยู่ใกล้เขตเมืองและอยู่ใกล้ โรงงานอุตสาหกรรม ในงานวิจัยนี้เรียกว่าชุมชนใกล้เมือง

ข. กลุ่มกับผู้รู้ (Key Informants) ของชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสของ ชุมชน กรรมการหมู่บ้าน ประธานกลุ่มอาชีพ สมาชิก อบต.ของชุมชน ผู้อาวุโส อสม และเจ้าหน้าที่ สาธารณสุขในพื้นที่วิจัย จำนวน 4-6 คนต่อชุมชนจากทั้งสองชุมชนที่ศึกษา

อนึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการระหว่าง พฤศจิกายน 2548- มีนาคม 2549

การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลทุติยภูมิ ที่รวบรวมมาเป็นข้อมูลเชิงปริมาณ ในรูปของสถิติต่างๆจึงนำเสนอเพื่อให้ได้ภาพการย้ายถิ่นในระดับมหภาค ด้วยคำร้อยละและอัตรา ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิจากพื้นที่นำมาจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นและใช้การ วิเคราะห์เนื้อหา นำเสนอในเชิงพรรณนาวิเคราะห์(Descriptive Analytic)

5. ผลการวิจัย

ในส่วนนี้ นำเสนอผลการวิจัยเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) แรงงานย้ายถิ่นอีสานกับความยากจน 2) ภาวะสุขภาพในชุมชนที่มีการย้ายถิ่นออก : การปรับตัวของครอบครัวและชุมชน และ 3) ปัจจัย ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น ในประเด็นสภาพชีวิตของการเป็นแรงงาน ย้ายถิ่น

5.1 แรงงานย้ายถิ่นอีสานกับความยากจน

การนำเสนอเนื้อหาส่วนนี้ ครอบคลุมประเด็น ข้อสังเกตเกี่ยวกับนิยามการย้ายถิ่น แบบ แผนการย้ายถิ่น ปัจจัยทางสังคมที่กำหนดการย้ายถิ่น ทักษะของแรงงานย้ายถิ่นต่อความยากจน และการยกระดับความเป็นอยู่ของครัวเรือนจากยุทธศาสตร์การย้ายถิ่นซึ่งเป็นผลลัพธ์(Outcome) ของการย้ายถิ่น

1) ข้อสังเกตเกี่ยวกับนิยามการย้ายถิ่น

การศึกษานี้ กลุ่มเป้าหมายคือ ผู้ย้ายถิ่น ดังนั้นเพื่อเป็นพื้นฐาน ความเข้าใจที่ตรง กัน ขอนำเสนอถึงความหมาย และขอบข่ายประเภทการย้ายถิ่นก่อน การศึกษาเกี่ยวกับการย้ายถิ่น มีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับนิยามของคำว่า “การย้ายถิ่น” (Migration) เพราะการให้

ความหมายที่ต่างกัน ทำให้การวิเคราะห์ปริมาณการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นมีความแตกต่างกัน ดังนั้นขอแนะนำขอบข่ายของนิยามการย้ายถิ่นที่หน่วยงานต่างๆ ให้อยู่มาแนะนำเสนอเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

ในประเทศไทยข้อมูลเกี่ยวกับการย้ายถิ่นระดับชาติ ได้จากข้อมูลได้จากการสำมะโนประชากรและการสำรวจการย้ายถิ่น ซึ่งดำเนินการสำรวจโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในการนิยามความหมายของการย้ายถิ่นจากทั้งสองส่วนมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในสำมะโนประชากร ได้สอบถามข้อมูลเกี่ยวกับ สถานที่เกิด ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในสถานที่อยู่ปัจจุบัน สถานที่อยู่ก่อนย้ายถิ่นและเหตุผลในการย้ายถิ่น ทำให้สามารถพิจารณาการย้ายถิ่นเป็น 2 ลักษณะคือ

- 1) การย้ายถิ่นในช่วงชีวิต หรือ การย้ายถิ่นเกิด หมายถึง การย้ายถิ่นระหว่างจังหวัดของประชากรที่มีถิ่นที่เกิดคนละจังหวัดกับจังหวัดที่อยู่ปัจจุบัน(ในวันสำมะโน)
- 2) การย้ายถิ่นในช่วงเวลา 5 ปี หมายถึง การย้ายที่อยู่ (หมู่บ้าน หรือ เขตเทศบาล) ภายในระยะเวลา 5 ปี ก่อนวันสำมะโน(สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2544)

เมื่อสำนักงานสถิติแห่งชาติ ดำเนินการสำรวจการย้ายถิ่นระดับชาติเป็นครั้งแรกในปี 2535 ได้กำหนดนิยาม การย้ายถิ่น ว่า หมายถึงการย้ายสถานที่อยู่อาศัยจากหมู่บ้านหนึ่ง หรือเขตเทศบาลหนึ่งจากที่อยู่ครั้งสุดท้ายมายังอีกหมู่บ้านหนึ่งหรือเขตเทศบาลหนึ่งที่อยู่ปัจจุบันภายในระยะเวลา 2 ปีก่อนถึงวันสำรวจ(สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2537) แต่นิยามดังกล่าวก็เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการสำรวจการย้ายถิ่นระดับชาติปี 2545 โดยกำหนดว่า การย้ายถิ่น หมายถึง การย้ายสถานที่อยู่อาศัยจากหมู่บ้านหนึ่ง หรือ เขตเทศบาลหนึ่ง หรือจากต่างประเทศที่เป็นที่อยู่อาศัยครั้งสุดท้ายมายังหมู่บ้านหรือเขตเทศบาลหนึ่งซึ่งใช้เป็นที่อยู่ปัจจุบันภายในระยะเวลา 5 ปีก่อนการสำรวจ

นอกจากนี้การนิยามการย้ายถิ่นจากโครงการสำรวจระดับชาติ เช่น โครงการวิจัยการย้ายถิ่นระดับชาติของประเทศไทย(The National Migration Survey of Thailand) ที่ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อปี 2535 กำหนดว่า การย้ายถิ่น หมายถึง การเคลื่อนย้ายข้ามตำบลในระยะเวลาอย่างน้อย 1 เดือน (Chamratrithong and others, 1995)

2) แบบแผนการย้ายถิ่นของแรงงานอีสาน

สำหรับปรากฏการณ์การย้ายถิ่นของแรงงานอีสาน เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเพิ่มจำนวนมากขึ้น จากข้อมูลสำมะโนประชากร 2543 พบว่า ภาคอีสานมีผู้ย้ายถิ่นที่อายุ 5 ปีขึ้นไปจำนวน 19,046,288 คน เป็นจำนวนผู้ย้ายถิ่นออก 772,217 คน คิดเป็นเพียงร้อยละ 4.05 ของ

ประชากรที่อายุ 5 ปีขึ้นไปทั้งหมด (ตารางที่ 1) (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2543) ซึ่งจากตัวเลขดังกล่าวจะเห็นว่ามีการย้ายถิ่นออกไม่มากนักทั้งนี้เพราะการให้ความหมายการย้ายถิ่นดังกล่าวแล้ว

ตารางที่ 1 จำนวนประชากรอายุ 5 ปีขึ้นไป ผู้ย้ายถิ่นเข้า ผู้ย้ายถิ่นออก และผู้ย้ายถิ่นสุทธิ
รายจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ.2543

	ประชากรอายุ 5 ปีขึ้นไป	ผู้ย้ายถิ่นเข้า	ผู้ย้ายถิ่นออก	ผู้ย้ายถิ่นสุทธิ
จำนวน (ร้อยละ)	19,046,288	418,165 (2.19)	772,217 (4.05)	-354,054

ข้อมูลจากผลสำรวจระดับชาติเรื่องการย้ายถิ่นภายในประเทศไทยโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ.2535 พบว่า ในกลุ่มผู้ย้ายถิ่นระหว่างภาคมากกว่าครึ่งหนึ่งย้ายเข้าสู่กรุงเทพมหานคร (Chamratrithong et.al., 1995) ตัวกำหนดการย้ายถิ่นที่สำคัญคือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เช่น ต้องการมีงานทำ ต้องการรายได้เพิ่ม (Chamratrithong et.al., 1995; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2545)

การย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานคร และปริมณฑล ถือได้ว่าเป็นกระแสหลักของการย้ายถิ่นระหว่างภูมิภาค แต่ก็พบว่าจำนวนแรงงานย้ายถิ่นจากภาคอีสานเพิ่มขึ้นในถิ่นปลายทางทุกภูมิภาคด้วย ดังจะเห็นได้จากผลการสำรวจการย้ายถิ่นของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ.2535 ถึง 2545 พบว่า แรงงานย้ายถิ่นอีสานที่ย้ายเข้าสู่กรุงเทพมหานครเพิ่มจาก 155,500 คน เป็น 313,857 คนตามลำดับ (ตารางที่ 2) และเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกระแสการย้ายถิ่นหลักจากภาคอีสานยังมุ่งไปสู่อุทยานแห่งชาติและภาคกลาง จะเห็นได้ว่าเมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจนั้น กระแสการย้ายถิ่นจากภาคอีสานไปสู่อุทยานแห่งชาติลดลงเหลือเพียงร้อยละ 36.3 ขณะที่การย้ายถิ่นภายในภาคอีสานเพิ่มขึ้นเป็นจากปี 2535 ที่มีเพียง 160,000 คน เพิ่มขึ้น เป็น 1,063,738 คนในปี 2545 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2537; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2547)

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละผู้ย้ายถิ่นจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปถิ่นปลายทางภาคอื่น

ถิ่นปลายทาง	ปีพ.ศ.					
	2535 ¹		2540 ²		2545 ³	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
กทม.	155,500	43.7	91,580	36.3	313,857	43.4
ภาคกลาง	165,300	46.5	132,575	52.6	330,179	45.7
ภาคเหนือ	15,800	4.4	17,151	6.8	51,198	7.1
ภาคใต้	19,200	5.4	10,907	4.3	27,489	3.8
รวม	355,800	100.0	252,213	100.0	722,723	100.0

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ การสำรวจการย้ายถิ่น พ.ศ.2535 2540 และ 2545

นิยามการย้ายถิ่นแต่ละปีมีความแตกต่างกันดังนี้

- ¹ ปี 2535 การย้ายถิ่นในช่วง 2 ปี คือช่วงระหว่าง 2533-2535 ผู้ที่ย้ายที่อยู่ภายใน 2 ปีก่อนถึงวันสำรวจ เด็กอายุน้อยกว่า 2 ปีไม่นับว่าเป็นผู้ย้ายถิ่น
- ² ปี 2540 การย้ายถิ่น หมายถึง การย้ายสถานที่อยู่อาศัยจากหมู่บ้านหนึ่ง หรือเขตเทศบาลหนึ่ง หรือจากต่างประเทศซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยครั้งสุดท้ายมายังอีกหมู่บ้านหนึ่งหรือเขตเทศบาลหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นที่อยู่ปัจจุบัน ภายในระยะเวลา 2 ปี ก่อนคาบเวลาสำรวจ คือตั้งแต่วันที่ 26 กันยายน 2538 ถึงวันที่ 25 กันยายน 2540
- ³ ปี 2545 การย้ายถิ่น หมายถึง การย้ายสถานที่อยู่อาศัยจากหมู่บ้านหนึ่ง หรือเขตเทศบาลหนึ่ง หรือจากต่างประเทศซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยครั้งสุดท้ายของผู้ที่อายุ 15 ปี มายังอีกหมู่บ้านหนึ่งหรือเขตเทศบาลหนึ่งซึ่งใช้เป็นที่อยู่ในปัจจุบัน ภายในระยะเวลา 5 ปี คือตั้งแต่วันที่ 31 มีนาคม 2540 ถึงวันที่ 31 มีนาคม 2545

สำหรับ**ในทัศนะของชุมชน** การย้ายถิ่น คือ การออกไปนอกชุมชนเป็นระยะเวลาหนึ่งเพื่อหางานทำ แต่ก็อาจจะเริ่มต้นจากการไปท่องเที่ยวก่อน จึงทำงานก็ได้ ดังนั้น แรงงานย้ายถิ่นในทัศนะของชุมชนก็คือ คือ คนที่ไปหาทำงาน ซึ่งอาจเป็นคนหนุ่มสาว หรือ คนมีครอบครัวก็ได้ เดิมการย้ายถิ่น มีความหมายในเชิงการไปท่องเที่ยวหาประสบการณ์ ต่อมาการย้ายถิ่น จึงเป็นเรื่องของการไปทำงานไกลบ้าน เป็นเรื่องของการเคลื่อนย้ายของแรงงาน หรือ การเปลี่ยนแปลงถิ่นที่อยู่ของแรงงาน ชุมชนจำแนกการย้ายถิ่นเป็น 2 ลักษณะได้แก่

(1) การที่แรงงานย้ายถิ่นแบบชั่วคราว คือ ไปทำงานต่างถิ่นในระยะเวลาไม่นาน หรือ อาจเป็นแบบไปๆมาๆเป็นช่วงสั้นๆระหว่างที่ทำงานกับที่บ้าน เช่น ไปจับแท็กซี่ ไปค้าขาย ไปอยู่ 1-2 เดือนก็กลับมาพักผ่อนอยู่ที่บ้าน 7-10 วันแล้วค่อยกลับไปทำงานอีกเป็นแบบนี้ตลอดทั้งปี หรือไปทำงานตามช่วงเวลาที่มีงาน คือ การไปตัดอ้อย ไปขุดมัน เป็นต้น

(2) ส่วนอีกกรณีหนึ่งเป็นแรงงานย้ายถิ่นที่ใช้เวลาอยู่ต่างถิ่นยาวนาน ไม่ค่อยได้กลับมา ชุมชนเดิมบ่อนัก กลับมาบ้างเวลาช่วงเทศกาลสำคัญเท่านั้น กรณีนี้ชาวบ้านจะรับรู้ว่าเป็นแรงงานที่ ย้ายถิ่นในชวงเวลายาวนาน ค่อนข้างอยู่ถาวร ส่วนมากเป็นพวกไปอยู่โรงงาน หรือ บริษัท ชาวบ้าน เปรียบเปรยแรงงานย้ายถิ่นกลุ่มนี้ว่า “กลับมาบ้านเหมือนไม่ใช่มาบ้าน มาเป็นแขก” ซึ่งก็สะท้อนถึง ความรู้สึกที่แบ่งแยกสมาชิกผู้ย้ายถิ่นกับสมาชิกของครัวเรือน ในลักษณะที่ครัวเรือนต้องดูแลสมาชิก ที่ย้ายถิ่นและมาเยี่ยมบ้านเป็นครั้งคราวนั้นในลักษณะพิเศษ เหมือนกับการดูแลแขกที่มาเยือน

ชุมชนเห็นว่า รูปแบบการย้ายถิ่นแบบที่ 1 มีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้นในกลุ่มที่มี ครอบครัวยุคใหม่ ส่วนรูปแบบที่ 2 มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ในกลุ่มหนุ่มสาว เพราะหลายคนรู้สึกที่หมู่บ้าน ไม่มีอะไรให้ทำ และ การทำงานในหมู่บ้าน ทำให้โลกแคบ ต้องการสัมผัสกับสภาพแวดล้อมใหม่ๆ ซึ่ง ได้รับอิทธิพลจากญาติ พี่น้อง หรือเพื่อนๆ ที่ออกไปทำงานกลับมาบอกเล่าประสบการณ์อีกต่อหนึ่ง

3) **ทัศนะของแรงงานย้ายถิ่นต่อความยากจน** แรงงานที่เคยย้ายถิ่นไปทำงาน และเป็นคนวัยกลางคน ให้ความหมายของ **ความยากจน** ว่าเป็นเรื่องของการขาดแคลนเงิน ไม่มี รายได้จากการประกอบอาชีพ ไม่มีเงินเพียงพอต่อการใช้จ่ายในครอบครัว และมีรายได้ไม่มั่นคง รวมถึงการไม่มีอาชีพ ถ้าความยากจนนั้นรุนแรงก็คือ ไม่มีข้าวกิน ส่วนครอบครัวที่มีแรงงานย้ายถิ่น เห็นว่า ความยากจน คือ “ความไม่ได้้อยากได้กิน เหมือนคนอื่นเขา” ซึ่งหมายความว่า ไม่ได้บริโภค อาหารดีๆ และใช้สิ่งของเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ทำให้ชีวิตสบาย เหมือนเพื่อนบ้าน ซึ่ง เป็นมิติเชิงเปรียบเทียบ กล่าวได้ว่า มิติความยากจน ถูกมองที่เรื่องของ วัตถุ (Materials) เป็นหลัก ความยากจนดังกล่าวนำมาซึ่งผลสืบเนื่องต่างๆ คือโอกาสในการประกอบอาชีพ โอกาสที่จะได้รับ การศึกษาในระดับสูงที่สามารถจะประกอบอาชีพได้ ดังที่แรงงานจำนวนหนึ่งกล่าวว่า “...การไม่มี เงินเรียนต่อ(จากภาคบังคับ) ทำให้ต้องขาดโอกาสในการทำงาน ที่มีรายได้ดี หรือจะบอก เลือ่งงาน ไม่ได้ ก็ถูก....”

ส่วนกลุ่มที่ไปทำงานตัดอ้อย เห็นว่า ความยากจน คือ การไม่มีรายได้ การมีหนี้สิน การไม่ได้ไปตัดอ้อย การไม่มีงานทำ ไม่สามารถมีที่พึ่งหากต้องการใช้เงิน ในประเด็นหลังนี้ แรงงานที่ ไปตัดอ้อยเห็นว่า พวกตนไม่ได้รับความเชื่อถือจากเพื่อนบ้าน ดังคำกล่าวว่า “ถ้าไปยืมเงินเขา อย่าง

กองทุนเงินล้าน เขาคงกลัวไม่ได้คืน เพราะเราไม่มีอะไรประกันให้เขา งานก็ไม่มีแน่นอน นอกจากไป
 ป่าอ้อย” ซึ่งสะท้อนถึงเรื่องศักดิ์ศรี ที่ไม่ได้รับความเชื่อถือ ความไว้นื้อเชื่อใจที่คนอื่นมีต่อกลุ่มนี้ จึง
 เป็นข้อจำกัดในเรื่องของโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรภายนอก ที่ครัวเรือนจะนำมาใช้เพื่อการสร้าง
 ฐานะเพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น และยังสะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรด้วย

เมื่อถามถึงนิยาม **ความไม่ยากจน** ครอบครัวแรงงานย้ายถิ่นเห็นว่า คือ ความไม่
 ยากจน คือ การมีกิน มีใช้ ซึ่งถ้ามีกินมีใช้แล้วจะทำให้มีความสุข ซึ่งครอบครัวส่วนใหญ่ยอมรับว่า
 การที่ลูกออกไปทำงานต่างถิ่น ทำให้สภาพครอบครัว มีกินมีใช้เพิ่มขึ้น มีความสุขเพิ่มขึ้น ส่วนหนึ่ง
 เป็นเพราะมีเงินส่งกลับมาให้ และอีกส่วนหนึ่งก็รู้สึกสบายใจที่ลูกเป็นผู้ใหญ่ขึ้น รับผิดชอบ ทำงาน
 เป็นหลักฐานขณะเดียวกัน ก็ได้รับการยอมรับจากเพื่อนบ้านและคนในชุมชนว่า “ ลูกดี ” คือ
 รับผิดชอบ ทำงานเลี้ยงดูพ่อแม่

จะเห็นได้ว่า ทศนะเรื่องความยากจน เป็นเรื่องของวัตถุ และเรื่องของศักดิ์ศรี และคาม
 กตัญญู ซึ่งเป็นมิติเชิงวัฒนธรรม แต่ก็ยังเป็นภาพเชิงเปรียบเทียบเป็นหลัก

4) **ปัจจัยทางสังคมที่กำหนดการย้ายถิ่น** มักถูกอธิบายด้วยแนวคิดเชิง
 เศรษฐศาสตร์ ได้แก่ แนวคิดของ Ravenstein's Laws of Migration (Ogden, 1984) ซึ่งว่าการย้าย
 ถิ่นเกิดขึ้นอย่างมีขั้นตอนจากเขตชนบทสู่เขตเมือง จากเขตเมืองสู่เขตเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้า
 และอุตสาหกรรม ตามลำดับ แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า การย้ายถิ่น เป็นไปเพื่อยกฐานะทางเศรษฐกิจให้ดี
 ขึ้น เนื่องจากเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนาประกอบด้วย 2 ส่วน(sectors)คือสาขาการผลิต
 แบบเดิมที่มีผลิตภาพต่ำและแรงงานล้นเกิน(low productivity and high surplus labour) และ
 สาขาการผลิตสมัยใหม่ในเมืองที่มีผลิตภาพสูงและขาดแคลนแรงงาน(high productivity and low
 surplus labour)ซึ่งเป็นสาขาการผลิตที่รับเอาแรงงานล้นเกินจากสาขาการผลิตแบบเดิมมาทำงาน
 ทำให้มีการขยายการผลิตออกไปมีอัตราการสะสมทุนสูงทำให้มีกำไรจากการประกอบการ ซึ่งจะ
 สามารถนำมาลงทุนจ้างแรงงานได้มากขึ้น แนวคิดนี้เชื่อว่ากระบวนการที่สาขาการผลิตสมัยใหม่
 เติบโตและขยายตัวจนก่อให้เกิดการจ้างงานจะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนแรงงานในชนบททั้งหมดถูก
 ดูดซับ(absorbed)มาสู่ภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง ขณะที่ค่าจ้างแรงงานในเมืองจะเพิ่มขึ้นอย่าง
 ต่อเนื่องจนเกิดการเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ จากภาคเกษตรกรรมในชนบทมาเป็นอุตสาหกรรม ใน
 เขตเมือง(Todaro, 1976) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าปัจจัยระดับโครงสร้าง คือ การพัฒนาอุตสาหกรรมใน
 เขตเมือง การจ้างงานในเขตเมือง และการมีแรงงานล้นเกินในชนบท จึงเป็นตัวกำหนดการย้ายถิ่นที่
 สำคัญ เช่นเดียวกับปัจจัยในระดับมหภาค(macro level)อื่นได้แก่ บรรทัดฐาน(norms)และค่านิยม

(values) ที่เกี่ยวกับการย้ายถิ่น โอกาสหรืออุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น โดยเฉพาะโอกาสทางเศรษฐกิจ การรับรู้เกี่ยวกับการย้ายถิ่น ซึ่งเกี่ยวข้องถึงโอกาสการสร้างเงื่อนไขที่เกื้อหนุน (facilitating) และขัดขวาง (constraining) การย้ายถิ่น (Gardner, 1981 in DeJong, G.F and R.W. Gardner, 1981)

แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยเชิงโครงสร้างที่กำหนดการย้ายถิ่นของ Brown (1991) ชี้ให้เห็นว่าการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม การย้ายถิ่น จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนาแบบพึ่งพิง ที่เกิดจากการผสมผสานการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม นโยบายของรัฐ โครงสร้างพื้นฐาน การใช้เทคโนโลยีและอื่นๆ ในพื้นที่ของแต่ละภูมิภาค ความแตกต่างของระดับการพัฒนาจึงก่อให้เกิดความแตกต่างในกระบวนการย้ายถิ่น (process of migration) ซึ่งปัจจัยที่กระตุ้นให้เกิดการย้ายถิ่นในพื้นที่ที่มีการพัฒนาต่างกันนั้น ได้แก่

1. การมีโอกาสด้านงาน (locus, range and mix of job opportunities) เมื่อมีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย กิจกรรมสมัยใหม่เริ่มมีมากขึ้น ทำให้ตลาดแรงงานพัฒนาขึ้นในเขตเมืองใหญ่ ทำให้โอกาสการจ้างงานเพิ่มขึ้น ความแตกต่างในค่าจ้างก็มีมากขึ้น ประกอบกับเมืองศูนย์กลางของประเทศด้อยพัฒนาล้วนมากเป็นเมืองเอกนคร (primate city) ดังนั้นจึงเกิดการย้ายสู่เขตเมืองใหญ่

2. อิทธิพลระหว่างปัจจัยผลักดันในถิ่นต้นทาง กับปัจจัยดึงดูดในสังคมสมัยใหม่ (the degree of origin push versus modern sector pull) ในชนบทที่เคยดำรงชีพด้วยการทำเกษตรแบบยังชีพและมีความสมดุลระหว่างประชากรกับทรัพยากรที่มีอยู่ จะเปลี่ยนไปเมื่อมีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย เมื่อมีการพัฒนาเกิดขึ้นอย่างไม่เท่าเทียมระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางกับพื้นที่โดยรอบ ดังนั้นปัจจัยผลักดันในถิ่นต้นทางจึงเป็นตัวกำหนดสำคัญของการย้ายถิ่น

3. คุณลักษณะระบบสังคม (social system characteristics) เดิมการย้ายถิ่นจะเกิดขึ้นโดยมีเครือข่ายสังคม (social network) ช่วยเหลือให้ข่าวสารและช่วยเหลือเมื่อย้ายเข้าสู่ถิ่นปลายทาง เมื่อมีการพัฒนาตลาดแรงงานเปลี่ยนการเลือกสรรคนเข้าทำงานจากการเลือกตามฐานะญาติวงศ์ (ascriptive) มาเป็นการเลือกสรรตามความรู้ความสามารถ (achievement) ดังนั้นเมื่อสังคมพัฒนาทันสมัยมากขึ้นเครือข่ายสังคมจึงลดความสำคัญลง

4. การแพร่หลายของการคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร (the proliferation of transportation and communication infrastructures) ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจมีโอกาสแพร่กระจายจากเมืองใหญ่มาสู่เมืองรอง ซึ่งจะก่อให้เกิดโอกาสการจ้างงานได้ด้วยและยังส่งผลถึง

แบบแผนการย้ายถิ่นที่จะเกิดขึ้นด้วย การพัฒนาทำให้โครงสร้างของแต่ละพื้นที่เปลี่ยนไป ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้น น่าจะก่อให้เกิดโอกาสในการย้ายถิ่นแตกต่างกัน

สำหรับการย้ายถิ่นของแรงงานอีสาน นับว่ามีจุดเริ่มเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจเกิดขึ้นมากกว่า 40 ปีแล้ว พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นสู่กรุงเทพมหานคร คือ การพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและบริเวณรอบๆ ทำให้เพิ่มความต้องการแรงงานราคาถูก ประกอบกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบกับความแห้งแล้งมาก ความอดอยาก ความแห้งแล้ง และแรงกดดันด้านเศรษฐกิจ และขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาระบบขนส่งสื่อสารเพิ่มขึ้น (Klusners, 1961 cited by Koanantakool, 1993; Meinkoth, 1962; ILO, 1965) การย้ายถิ่น จึงถูกใช้เป็นมาตรการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน ครัวเรือนที่มีสมาชิกวัยแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานทำให้มีรายได้เพิ่ม(Krongkew et al., 1983) และการย้ายถิ่นของแรงงาน ยังเป็นวิธีการต่อสู้กับความยากจนของครัวเรือน(โยธิน แสงดีและคณะ, 2529)

ระยะต่อมาการศึกษาพบว่า ปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคมที่มีผลต่อการย้ายถิ่นของแรงงานอีสานคือ การขาดแคลนที่ดินทำกิน ความไม่สมบูรณ์ของดิน ผลผลิตที่ตกต่ำ ภาวะหนี้สิน สภาพดินและภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวย ทำให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำ บุคคลจึงไม่พอใจกับถิ่นที่อยู่เดิม ปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นได้แก่ ขนาดครัวเรือน ครัวเรือนที่ผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค ระดับการศึกษาของประชาชน(เฉลิม สุขทอง, 2530)

ในระยะหลังการศึกษาการย้ายถิ่นใช้ แนวทฤษฎี“กลยุทธ์เพื่อการอยู่รอดของครัวเรือน” ซึ่งอยู่ในกลุ่มทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ใหม่ของการย้ายถิ่น (New Economics Approaches) โดยมีสาระสำคัญว่า การย้ายถิ่น สามารถเป็นการตัดสินใจของกลุ่มหรือครอบครัว เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากโอกาสที่มีในแต่ละพื้นที่ทั้งในถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทาง โดยการกระจายแหล่งทรัพยากร (Resource Diversification) (Stark, 1991) โดยที่เขตเมือง เป็นส่วนหนึ่งของแหล่งทรัพยากรที่ครัวเรือนเกษตรสามารถเก็บเกี่ยวได้สม่ำเสมอ (อย่างถาวร) หรือเป็นครั้งเป็นคราว ควบคู่กับการทำงานในที่ดินเกษตรในหมู่บ้าน เรียกได้ว่า การย้ายถิ่นเป็นกลยุทธ์เพื่อการอยู่รอด (Hugo, 1994) โดยในบริบท (Contexts) ของโลกที่สาม ครัวเรือนเป็นผู้ทำการตัดสินใจจะจัดแบ่งแรงงานไปยังกิจกรรมและพื้นที่ต่างๆ เพื่อกระจายแหล่งรายได้และกระจายความเสี่ยงที่เกี่ยวกับการลงทุนในการผลิตการเกษตร กิจการค้าเล็กๆ หรือแม้แต่การจ้างงานที่เป็นทางการ(Formal Employment) (Massey, et al., 1993) ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม สนับสนุนแนวคิดดังกล่าว เพราะ ครัวเรือน

ในชนบทที่ศึกษา ให้สมาชิกส่วนหนึ่งย้ายถิ่นไปทำงานในภาค การผลิตที่เห็นว่ามั่นคง ได้แก่ เป็น พนักงานห้างสรรพสินค้า การทำงานโรงงาน แล้วส่งเงินกลับ มาสนับสนุนภาคการผลิตภาคเกษตร

นอกจากนี้เครือข่ายสังคม (Social networks) ยังส่งเสริมให้มีความเสี่ยงต่ำสุด โดย เครือข่ายของครัวเรือนไม่เพียงทำให้กระแสการย้ายถิ่นคงอยู่ได้ตลอด แต่ยังรวมถึงยังช่วยให้เข้าสู่ ตลาดแรงงานได้เป็นพิเศษด้วย (Skeldon, 1997) ซึ่งในการวิจัยในประเทศไทยพบว่า เครือข่ายทาง สังคมของผู้ย้ายถิ่น เป็นตัวกำหนดสำคัญให้เกิดการย้ายถิ่น(Chamrathirong et.al., 1995) และ เครือข่ายทางสังคมที่สำคัญคือ ญาติและเพื่อน(Lightfoot, et.al, 1983 ;ดุขฎิ อายุวัฒน์และคณะ, 2549) เครือข่ายทางสังคมดังกล่าวได้ช่วยให้พ่อแม่ของแรงงานย้ายถิ่น มั่นใจว่าบุคคลดังกล่าวจะได้ งานที่ดี มีคนดูแล ช่วยเหลือแรงงาน ผลการศึกษาในพื้นที่สนับสนุนประเด็นนี้ โดยพบว่า เครือข่าย ทางสังคมเหล่านี้ ช่วยเหลือหางาน เพราะนายจ้างมักให้เครือข่ายไปชักชวนคนที่หมู่บ้านมาทำงาน ด้วย ผู้เป็นเครือข่ายทางสังคมรับรู้ “ ถ้าแก่ อยากรู้คนบ้านเดียวกัน จะได้ไม่ต้องมีปัญหาเกี่ยวกับคน กลุ่มอื่น มีอะไรก็พูดกันง่ายกว่า ” นอกจากนี้เครือข่ายทางสังคมยังทำหน้าที่ส่งข่าวสาร นำเงิน สิ่งของ ของแรงงานกลับมาให้ครอบครัวแรงงาน และ นำอาหารจากครอบครัวไปฝากให้กับแรงงาน ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ย้ายถิ่น เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่ญาติ เพื่อน ปฏิบัติ ต่อกัน ซึ่งเป็นลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมอีสาน

จะเห็นได้ว่าการย้ายถิ่นของแรงงานอีสานระยะแรก มีปัจจัยทางสังคมระดับโครงสร้าง ของภูมิภาคเป็นตัวกำหนด ได้แก่ ความแตกต่างด้านการพัฒนาพัฒนาเศรษฐกิจ และความอุดม สมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของภูมิภาค ขณะที่เครือข่ายทางสังคม ถือว่าปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรมที่สำคัญในการย้ายถิ่นปัจจุบัน ส่วนปัจจัยทางสังคมระดับครัวเรือนที่ทำให้เกิดการย้าย ถิ่น เกี่ยวข้องกับสภาพทรัพยากรที่ครัวเรือนมีอยู่

การศึกษาจากภาคสนามในชุมชน พบว่า การย้ายถิ่นของแรงงาน จะเกิดขึ้นได้นั้นมี หลายองค์ประกอบ ได้แก่

ก. ตัวแรงงานย้ายถิ่นเอง ผู้ที่เคยย้ายถิ่นออกไปทำงาน ให้ความเห็นว่าเป็น คนที่จะย้าย ถิ่นได้ต้องมีความรู้ ความสามารถ เข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งงาน รู้จักเพื่อนฝูง มีความกว้างขวาง ตื่นตัว สืบเสาะข้อมูล มีความมั่นใจ และ มีพื้นฐานชอบท่องเที่ยวด้วย สำหรับความรู้ ผู้ที่เคยย้ายถิ่น และสมาชิกของชุมชนเห็นว่า ต้องจบการศึกษาในระดับที่แหล่งงานต้องการ ขึ้นต่ำมักเป็น ม.3 จึงจะ ทำงานใน โรงงานได้ และถ้าจบสูงกว่า ม.3 ก็จะได้โอกาสในการเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น และได้เงินเดือน

มากขึ้น ในส่วนนี้ผู้นำชุมชนเห็นว่า การศึกษา เป็นเงื่อนไขสำคัญของการออกทำงานและมีโอกาสประสบความสำเร็จ ดังคำกล่าวว่า “ จบ ม.3 เป็นภาคบังคับ สำหรับคนที่จะไปทำงานนอกบ้าน (ชุมชน..ผู้เขียน)” ในส่วนนี้สะท้อนถึงปัจจัยเชิงโครงสร้างทางสังคมของระบบอุตสาหกรรมที่สร้างกฎเกณฑ์ในการรับคนเข้าทำงาน ส่วนเรื่องทักษะนั้นผู้นำชุมชนเห็นว่า ไม่มีความจำเป็นต้องมีก่อน เพราะแหล่งงานจะฝึกอบรมให้เอง

อย่างไรก็ตาม ทั้งผู้นำชุมชนและผู้ที่เคยมีประสบการณ์ย้ายถิ่น ยอมรับว่า การออกไปทำงานต่างถิ่นนั้น “ **ต้องมีคนชักนำไป** ” เพราะแม้ว่าจะมีประกาศรับสมัครเข้าทำงาน แต่ถ้าไม่มีคนชักนำไป นายจ้างก็จะไม่รู้จักแรงงานย้ายถิ่นดีพอ อาจไม่รับเข้าทำงาน แม้ว่าการนั้นเป็นงานที่เป็นไม่ใช่งานทักษะฝีมือ ดังงานศึกษาของ ศิริพร จิรวัฒน์กุล (2541) ที่พบว่า แรงงานก่อสร้าง มีเครือข่ายทางสังคมอยู่หลายระดับ นอกจากเพื่อนและญาติแล้ว ยังเชื่อมโยงถึง นายหน้า ผู้รับเหมา หรือเจ้าแก ผู้รับช่วงงานที่เข้ามาหาแรงงานถึงในหมู่บ้าน การศึกษาระดับพื้นที่พบว่า กลุ่มแรงงานหลายกลุ่ม ทั้งที่เคยไปทำงานในโรงงาน ไปทำงานเป็นลูกจ้างร้านค้า ไปเป็นแรงงานในสวนผลไม้ต่างยอมรับว่า ได้งานเพราะมีคนมาชักชวนถึงหมู่บ้าน แรงงานบางส่วนกลุ่มนี้รับรู้ว่า “ ได้งานเพราะคนชักชวน พาไปเข้างาน ” หากเป็นการไปหางานโดยลำพัง ไม่มีคนรับรอง คงไม่สามารถได้งาน เพราะ เจ้าแก หรือ นายจ้างไม่เชื่อถือเพราะไม่รู้จักกันมาก่อน

ข. ครอบครัวของแรงงานย้ายถิ่น หากแรงงานย้ายถิ่นเป็นหัวหน้าครอบครัว ถือเป็นความรับผิดชอบที่ต้องแสวงหาช่องทางให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ดังจะเห็นจากคำกล่าวว่า “ เป็นผู้นำครอบครัว รับผิดชอบครอบครัว ถ้าอดยาก ก็ต้องหาทางไป ” อย่างไรก็ตามผู้นำชุมชนเห็นว่า ครอบครัวมีส่วนในการผลักดันให้สมาชิกออกไปเป็นแรงงานย้ายถิ่น ครอบครัวมักชี้แนะลูกว่า “เห็นไหมลูกบ้านนั้น(อ้างชื่อเพื่อนบ้าน ผู้เขียน).....เขาไปทำงาน บ้านเขาก็ดีขึ้น อยากได้อะไรเขาก็ได้ อยากกินอะไรเขาก็ได้อากได้กิน...” ซึ่งสะท้อนทัศนคติว่า การย้ายถิ่นออกไปทำงาน เป็นช่องทางที่จะก่อให้เกิดรายได้มาตอบสนองความต้องการในการดำรงชีพของครอบครัว

อนึ่งครอบครัวของแรงงานย้ายถิ่น และ ผู้นำชุมชน ยังเห็นว่า การทำนา ยังเป็นกิจกรรมหลักของครอบครัว ดังคำกล่าวว่า “ทำนา เปรียบเหมือนเส้นเลือดใหญ่.. ” เพราะการมีข้าวไว้นำมาซึ่งความรู้สึกมั่นคง มั่นใจ เพราะสามารถนำไปขายได้หากมีความจำเป็น ในประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่า แม้ครอบครัวจะยอมรับการออกไปทำงานต่างถิ่นว่า ก่อให้เกิดรายได้ที่มากกว่าการทำนา แต่ความรู้สึกมั่นคงจากการได้ทำนา กลับมีมากกว่าการออกไปทำงานนอกชุมชน ความไม่มั่นคงของ

อาชีพทำนา ทำให้ครัวเรือนตัดสินใจให้สมาชิกย้ายถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีที่ครัวเรือนต้องการลดความเสี่ยงให้น้อยที่สุดดังโคลกล่าวไว้ข้างต้น

ค. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เกิดขึ้นในชุมชน ข้อมูลจากภาคสนามในกรณีของชุมชนใกล้เคียงที่ศึกษาพบว่า เดิมครัวเรือนทำกินในเขตน้ำท่วมถึง ที่เรียกว่าป่าบุงป่าทาม เมื่อมีนโยบายของรัฐในการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่กันลำนํ้ามุน ในปี 2535 ทำให้สภาพพื้นที่บริเวณดังกล่าว น้ำท่วม พื้นที่ที่สามารถใช้ทำการเกษตรได้เสียหาย และไม่สามารถทำกินได้ต่อไป และการหากินในลำนํ้าเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลทำให้หลายครัวเรือนออกไปทำงานต่างถิ่นเพิ่มมากขึ้น นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ และเมื่อมีเขื่อนแล้ว บางปีมีน้ำท่วมหมู่บ้านเนื่องจากหมู่บ้านเป็นพื้นที่เหนือเขื่อน ทำให้พื้นที่ทำกินเสียหาย ไร่นา ได้รับผลกระทบ ทำให้ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือน ต้องให้สมาชิกออกไปทำงานต่างถิ่นเพิ่มมากขึ้น

อีกกรณีหนึ่ง เมื่อนโยบายกระจายการลงทุนสู่ท้องถิ่น โดยใช้มาตรการด้านภาษีจูงใจ ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในพื้นที่ใกล้เขตชานเมือง ทำให้เกิดโอกาสในการจ้างงานกับชุมชนใกล้เคียง แรงงานหนุ่มสาวของชุมชนใกล้เคียงบางส่วนเลือกทำงานที่โรงงานใกล้บ้าน พ่อแม่แรงงานเหล่านี้ สะท้อนความคิดว่า “ ได้อยู่ใกล้บ้าน พ่อแม่ก็ไม่ต้องเป็นห่วง เหมือนไปอยู่ไกลๆ อย่างน้อยก็ยังได้เห็นกันอยู่ ” ความเห็นดังกล่าวสะท้อนถึงว่า พ่อแม่ ยังไม่ไว้วางใจกับพฤติกรรมของลูกที่ออกไปทำงานต่างถิ่น หรือ กล่าวได้ว่า การออกไปทำงานต่างถิ่น พ่อแม่ไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมลูกได้นั่นเอง

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่สำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นเข้าสู่เขตเมืองใหญ่ ที่เป็นศูนย์กลางความเจริญ ซึ่งครัวเรือนเชื่อว่า เป็นวิถีทางที่จะทำให้ครัวเรือนอยู่รอด เพราะสามารถหารายได้ได้ง่าย

4) การยกระดับความเป็นอยู่ของครัวเรือนจากยุทธศาสตร์การย้ายถิ่น

ในส่วนนี้ เป็นการนำเสนอถึงภาพที่สะท้อนให้เห็นว่า ครัวเรือนที่ใช้การย้ายถิ่นเป็นยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดนั้น มีผลที่เกิดกับครัวเรือนและบุคคลอย่างไรบ้าง ดังมีประเด็นหลักๆต่อไปนี้

- รายได้เพิ่ม

ผลการศึกษาในภาคสนามพบว่า หากแรงงานย้ายถิ่นประสบความสำเร็จ ครัวเรือนได้รับผลสืบเนื่องอย่างชัดเจน เพราะครัวเรือนได้รับรายได้จากแรงงานที่ส่งเงินกลับ ทำให้ครัวเรือน

สามารถนำเงินมาใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีพ ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปชั่วคราวพักที่ ในกรุงเทพฯ กล่าวว่า “ ไปชั่วคราว เดือน สองเดือนก็กลับมาพัก พอเงินหมดก็ไปอีก ไปกรุงเทพฯ ก็คือไปหาเงิน” รายได้ที่ได้รับมานี้ ครอบครัวส่วนมากนำมาใช้จ่ายเพื่อกินเพื่อใช้ นั่นคือต้องเอามาจ่ายเป็นการซื้อหาอาหารมาบริโภค เพราะไม่สามารถหาอยู่หากินตามสภาพธรรมชาติได้เช่นเดิมเพราะคนที่เคยไปหาอาหารธรรมชาติก็คือสมาชิกที่ย้ายถิ่นนั่นเอง ประกอบกับ สภาพทรัพยากรธรรมชาติที่ลดความอุดมสมบูรณ์ลงในฤดูแล้งเพราะมีการสร้างเขื่อนกรณีหมู่บ้านที่จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อหมู่บ้านอยู่เหนือเขื่อนทำให้น้ำลดลงมากจนแห้งในฤดูแล้ง สภาพทรัพยากรธรรมชาติที่เคยสมบูรณ์ลดลง การหากินตามธรรมชาติไม่สามารถทำได้เช่นในอดีต บางส่วนใช้เงินที่ได้รับมาจัดซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆทั้งเครื่องซักผ้า โทรทัศน์ เครื่องเสียง เครื่องเล่น วีดีโอ รถจักรยานยนต์ รถยนต์ เครื่องสูบน้ำ ซ่อมแซมบ้าน หรือ ต่อเติมบ้านให้ดูทันสมัยขึ้น บางครัวเรือนนำเงินที่ได้จากค่าจ้างแรงงานมาใช้เพื่อสนับสนุนการผลิตภาคเกษตร ดังคำกล่าวว่า “ เงินค่าปุ๋ย ค่ารถไถ ได้มาจากเงินที่ลูกไปทำงาน กรุงเทพฯเขาไม่ต้องมาช่วยทำงาน ส่งแต่เงินมาก็พอ ” ผลการศึกษาส่วนนี้ ชี้ให้เห็นว่า การย้ายถิ่นสามารถทำให้ครัวเรือนมีความสามารถที่จะแสวงหาวัตถุดิบ(Materials) ต่างๆมาเพื่อตอบสนองความต้องการของครัวเรือนได้ ครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นเห็นว่า การมีสิ่งของอำนวยความสะดวกต่างๆทำให้ชีวิตมีความสุขสบายขึ้น จึงกล่าวได้ว่า การย้ายถิ่นทำให้แรงงาน ลดความขาดแคลนเรื่องวัตถุ หากพิจารณาความยากจนจากมิตินี้ ถือว่าการย้ายถิ่น เป็นเครื่องมือนำมาสู่การลดความยากจนเรื่องวัตถุ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาความสุขโดยรวมของครัวเรือนที่มีสมาชิกย้ายถิ่น จากการศึกษาของโครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขในประเทศกำลังพัฒนา (Wellbeing in Developing Countries) พบว่า ครัวเรือนที่มีสมาชิกย้ายถิ่นมีความสุขโดยรวมในระดับมาก และระดับปานกลาง มีสัดส่วนสูงกว่าครัวเรือนที่มีสมาชิกย้ายถิ่น (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ร้อยละครัวเรือนที่มีสมาชิกย้ายถิ่น จำแนกตามระดับความผาสุกโดยรวม

ระดับความผาสุกโดยรวม	การย้ายถิ่น	
	มีการย้ายถิ่น	ไม่มีการย้ายถิ่น
1. มีความผาสุกโดยรวมมาก	3.1	5.5
2. มีความผาสุกโดยรวมพอสมควร	66.2	67.5
3. ไม่ค่อยมีความผาสุกโดยรวม	30.7	27.0
รวม	100.0 (130)	100.0 (289)

ที่มา ; ดุษฎี อายุวัฒน์ และคณะ(2549)

- ได้ทักษะอาชีพใหม่

แม้ว่าการย้ายถิ่นไปทำงานระยะแรกของแรงงานจะทำงานในลักษณะไร้ทักษะฝีมือ เมื่อทำงานอยู่อย่างต่อเนื่องทำให้สามารถมีทักษะทั้งด้านฝีมือและด้านการจัดการ ขณะเดียวกันก็อยู่ในวงจรของกิจการนั้นๆ ได้ ดังเช่น กรณีของช่างเฟอร์นิเจอร์ เริ่มไปทำงานเพราะมีน้ำมาชักชวนให้ไปทำงานด้วย ฝึกหัดทำจนสามารถมีทักษะฝีมือ สามารถออกมาเป็นช่างเอง และสามารถรับงานได้เอง แต่ก็ยังมีความสัมพันธ์กับน้ำ หากมีงานเข้ามาก็ยังมารับงานและขอคำแนะนำได้ และหากน้ำมีงานเข้ามาก็แบ่งมาให้ทำด้วย ทำให้มีรายได้เสมอๆ จนรู้สึกว่ อาชีพช่างเฟอร์นิเจอร์เป็นอาชีพหลัก แล้ว ดังคำกล่าวที่ว่า “ ตอนแรก ไปทำเป็นอาชีพเสริม ตอนนี้นำไปทำเป็นอาชีพหลัก เมื่อต้องทำนาจึงกลับมาทำ” ปัจจุบันใช้ชีวิตเป็นช่างทำเฟอร์นิเจอร์ เมื่อไม่มีงานจึงกลับไปทำนา หากมีงานในฤดูทำนา ก็ใช้วิธีการจ้างงานมาทำในไร่นาแทน

อีกกรณีหนึ่งคือ แรงงานหญิง ออกไปทำงานตัดเย็บในกรุงเทพฯ กับโรงงานห้องแถว เมื่อกลับมาอยู่ในหมู่บ้าน ได้เชื่อมโยงงานเย็บผ้าจากเจ้าแม่ มาให้คนในหมู่บ้านทำ ทำให้เกิดการจ้างงานในระดับชุมชน และ ต่อมา อบต. ได้เข้ามาให้ทุนสนับสนุนการซื้อจักรเย็บผ้าเพื่อให้เกิดการเย็บผ้าไหลแพร่ขยายมากขึ้นในชุมชน ทำให้สมาชิกของชุมชนหลายคนมาฝึกฝนที่จะเย็บผ้ามากขึ้น และขอรับการสนับสนุนเรื่องจักรจาก อบต.

จะเห็นได้ว่า ผลของการย้ายถิ่น เป็นการเปิดโอกาสให้แรงงานเอง ได้เรียนรู้ทักษะเฉพาะอย่างเพิ่มขึ้น สามารถนำมาสู่การสร้างรายได้ได้ในระยะต่อมา แต่ทั้งนี้ ทักษะดังกล่าวเป็นไปเพื่อตอบสนองการผลิตในกระแสนิยมเท่านั้น

- การปรับระบบการผลิตภาคเกษตร

ครัวเรือนที่มีสมาชิกย้ายถิ่นแบบทำงานประจำในถิ่นปลายทาง แล้วกลับมาเยี่ยมบ้านเป็นครั้งคราวนั้น ส่งผลสืบเนื่องกับครัวเรือนที่มีฐานการผลิตภาคเกษตรอย่างชัดเจน หลายครัวเรือนปรับวิธีการผลิตจากนาดำ มาเป็นนาหว่าน เพราะไม่ต้องดูแลมาก ดังเช่นพื้นที่ศึกษากันไกลเมือง ชาวบ้านทำนาหว่านเพิ่มมากขึ้นด้วยเหตุผลว่าไม่ต้องดูแลนาข้าวมากเพราะไม่มีแรงงาน ดังทัศนะว่า “การทำนาเพื่อให้มีข้าวพอกินก็พอแล้วไม่ต้องอยากทำขาย หากต้องการเงินก็ไปรับจ้างหาทำงาน” ครัวเรือนต้องเปลี่ยนมาใช้การผลิตที่เน้นการใช้เทคโนโลยีในการผลิตมากขึ้น แต่เป็นการจ้างเทคโนโลยีเหล่านั้นมาใช้งาน เพื่อให้งานเสร็จเร็วแล้วตนเองก็จะออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชนได้อย่างไม่ต้องกังวล

- สถานภาพทางสังคมดีขึ้น

คนในชุมชนเห็นว่า ผู้ที่ย้ายถิ่นออกไปนอกชุมชนได้ มีความพิเศษกว่าคนที่ไม่เคยออกไปทำงานนอกชุมชน ดังคำกล่าวเปรียบเทียบกับว่า “ คนที่ออกไปหางานทำได้ เป็นพวกที่กล้าเสี่ยง รู้จักสังคมภายนอก เป็นคน มากกว่า พวกไม่ไปไหน รู้เท่าทันคนจึงกล้าไป ” นอกจากนี้คนในชุมชนยังเห็นว่า คนย้ายถิ่นได้ เป็นพวกที่เอาการเอางาน เพราะรู้จักไปทำมาหากิน การรายได้ให้ครอบครัว ขณะเดียวกันพ่อแม่ของแรงงานที่ย้ายถิ่น ก็ได้รับการยอมรับว่า เลี้ยงลูกได้ดี ลูกรู้จักตอบแทนบุญคุณ เพราะไปหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัว แต่ขณะเดียวกันพวกแรงงานย้ายถิ่นก็ถูกคนในชุมชนบางส่วนเห็นว่าทำตัวแตกต่างจากคนในชุมชน ดังคำกล่าวว่า “ ...พอพวกนี้กลับมาเยี่ยมบ้าน ก็ทำตัวแปลกไป เช่น กลับมาตั้งวงกินดื่ม เหมือนมีรายได้มาก พ่อแม่ไม่กล้าบอกกล่าว บางคนแต่งตัวตามสมัย ทั้งสายเดี่ยว เกะออก ทั้งที่ดูแล้วไม่เหมาะสม เพราะไปไป ไม่เหมาะจะใส่ที่หมู่บ้าน ” จากทัศนะข้างต้น สะท้อนว่า คนในชุมชนบางส่วน รู้สึกถึงความแตกต่างที่ แรงงานย้ายถิ่นแสดงออกเมื่อกลับมาในชุมชน นอกจากนี้ แรงงานบางส่วนจะรวมกลุ่มกันกลับมาที่หมู่บ้านเมื่อมีเทศกาลสำคัญ เช่น สงกรานต์ หรือ ปีใหม่ และ รวบรวมเงินมาทำบุญในรูปของผ้าป่า ในส่วนนี้สมาชิกของชุมชนเห็นว่า เป็นส่วนที่สะท้อนว่าแรงงานที่ออกไปทำงานไม่ทิ้งหมู่บ้าน การช่วยเหลือหมู่บ้านในรูปของผ้าป่านั้น เป็นการประสานงานร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนกับผู้ย้ายถิ่น โดยเฉพาะความจำเป็นที่หมู่บ้านต้องการเงินมาช่วยเหลือในการบำรุงวัด หรือ โรงเรียน เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ครัวเรือนส่วนหนึ่งยอมรับว่าได้ใช้เงินจากค่าจ้างแรงงานสนับสนุนลูกหลานให้สามารถศึกษาต่อได้เพิ่มขึ้น เนื่องจากตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา ผู้นำหลายคนให้ความเห็นสนับสนุนว่า “ ... แม้ว่าจะไปเป็นแรงงาน แต่ถ้าจบชั้น ม6 ก็จะสามารถเลือกแผนกงานในโรงงานได้ ถ้าได้ทำงานโรงงาน ก็จะได้สิทธิเรื่องประกันสังคม การทำงานก็มั่นคง”

- ความเสมอภาคของการรับบริการจากภาครัฐ

แม้ว่าครัวเรือนส่วนหนึ่งจะออกไปทำงานต่างถิ่นทั้งครอบครัว แต่ก็ไม่ได้ทำให้ครัวเรือนเหล่านั้นขาดโอกาสที่ได้รับจากบริการ หรือ โครงการพัฒนาของภาครัฐ เนื่องจากครัวเรือนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ชุมชนมีกลไกที่ช่วยให้ครัวเรือนที่ย้ายถิ่น อยู่ในระบบการรับบริการจากภาครัฐ ดังเช่นชุมชนใกล้เคียงที่ศึกษาพบว่า ครัวเรือนย้ายถิ่นไปทั้งครอบครัว ยังสามารถเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน ได้รับสิทธิในการกู้ยืมเงินจากกองทุน หรือ แม้แต่บริการที่เป็นสวัสดิการสังคมของชุมชน เช่น การเป็นสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจของชุมชน หากระหว่างที่ครัวเรือนย้ายถิ่นไปทำงาน ผู้นำชุมชนก็จะสะสมเงินที่ต้องจ่ายไว้ให้ แล้วจึงเรียกเก็บเมื่อครัวเรือนกลับมาในชุมชน ซึ่งระบบดังกล่าวก็

เป็นที่ยอมรับของครัวเรือนอื่นๆในชุมชนด้วย ในประเด็นนี้ ยังสะท้อนว่า ครัวเรือนย้ายถิ่นพยายามที่จะรักษาความสัมพันธ์กับชุมชน รวมถึงสิทธิประโยชน์ที่จะได้ไว้

- ลำดับชั้นทางสังคมในกลุ่มแรงงานย้ายถิ่น

เมื่อให้ผู้นำชุมชนเปรียบเทียบ แรงงานย้ายถิ่นในกลุ่มต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน พบว่า กลุ่มแรงงานย้ายถิ่นไปตัดอ้อย เป็นกลุ่มแรงงานย้ายถิ่น ที่ถูกประเมินว่า “ มีสภาพการทำงานที่ยากลำบาก ทำงานหนัก ค่าจ้างไม่เหมาะกับแรงงานที่ลงไป เป็นการไปทำงานที่ไม่ได้เงินกลับมา เพราะคนกลุ่มนี้มักเอาเงินเก่าแก่มากินมาใช้ก่อนแล้ว เมื่อถึงฤดูกาลก็ไปทำงานใช้หนี้ บางครอบครัวกลับมาจากป่าอ้อยพร้อมกับหนี้ คือเอาเงินเก่าแก่มากินมาลวงหน้าอีกรอบหนึ่ง ” นอกจากนี้ งานป่าอ้อย ยังไม่สวัสดิการใดๆ ขึ้นกับว่าเก่าแก่ หรือ “ หัวหน้าป่าอ้อย ” ซึ่งได้แก่ ชาวบ้านที่ทำหน้าที่หาแรงงานไปป่าอ้อย ทำหน้าที่เป็นตัวแทนเก่าแก่ จ่ายเงินลวงหน้า ประสานงานนัดหมายกับแรงงาน ควบคุมดูแลเมื่อไปที่ไร่อ้อยไม่ให้มีเหตุวิวาท ช่วยเหลือดูแลเมื่อเจ็บป่วย

ขณะที่แรงงานย้ายถิ่นไปตัดอ้อย มีทัศนะว่า “ พวกตนไม่มีทางพึ่งจากที่อื่น เก้าแก่ป่าอ้อยให้พึ่ง จ่ายเงินมาลวงหน้า ไม่คิดดอกเบี้ย ก็ถือว่าเขาเชื่อใจเรามาก ถึงเวลาเราก็ต้องไปตัดอ้อยตอบแทนเขา งานป่าอ้อยดี ใครขยันก็ได้เงินมาก พวกขี้เกียจไปทำไม่ได้หรอก ดีกว่างานก่อสร้างเพราะเก่าแก่ไม่เคยโกงค่าแรง พวกทำก่อสร้าง ขอบเงินลวงหน้าเก่าแก่ก่อสร้างไม่ให้นะ ถึงเวลาจบวิกก็ไม่จ่าย หรือไม่ก็จ่ายไม่ครบเต็มจำนวน ”

จะเห็นได้ว่าทัศนะข้างต้นแฝงไว้ด้วยสภาพทางวัฒนธรรมของสังคมชนบทอีสาน คือการตอบแทนบุญคุณเก้าแก่ไร่อ้อย ขณะที่คนอื่นมองว่า แรงงานถูกเอาเปรียบเพราะต้องทำงานหนัก แต่แรงงานไร่อ้อยกลับมาทัศนะเรื่องบุญคุณ ความเชื่อถือ นอกจากนี้แรงงานย้ายถิ่นไปตัดอ้อย ยังรับรู้ถึงงานตัดอ้อย เป็นงานอิสระ “ ถ้าขยัน ก็ได้มาก สภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ป่าอ้อย ก็ดี เพราะมีที่อยู่ให้อยู่ฟรี ค่าน้ำค่าไฟ เก้าแก่จ่ายให้หมด นายจ้างไม่จู้จี้ การหาอาหารธรรมชาติก็ทำได้ง่าย เพราะยังมีสภาพธรรมชาติอยู่ จึงไม่ค่อยได้ซื้ออาหารกิน ไม่ค่อยได้ใช้จ่ายเงิน เงินค่าจ้างแรงงานนำมาซื้อวัว ควาย ใช้หนี้กองทุนหนึ่งล้านบาทหมู่บ้าน ”

แรงงานย้ายถิ่นที่ไปทำงานป่าอ้อยนี้ มีภาพความสัมพันธ์เชิงอำนาจค่อนข้างชัดเจนระหว่างแรงงานย้ายถิ่น หัวหน้าป่าอ้อย(คือบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนเก่าแก่เจ้าของไร่อ้อย ที่เป็นคนในชุมชน และทำหน้าที่รวบรวมแรงงานเพื่อไปรับจ้างให้นายจ้าง) และเก้าแก่ โดยแรงงานย้ายถิ่น

ตัดอ้อย ต้องสร้างสัมพันธ์อันดีกับหัวหน้าป่าอ้อย หากต้องการเงินก็ไปเบิกมาก่อนได้ จะเห็นได้ว่า เฉพาะในกลุ่มแรงงานย้ายถิ่นไปตัดอ้อย ก็มีลำดับชั้นทางสังคม

นอกจากนี้ยังมีการจำแนกแรงงานย้ายถิ่นเป็นหลายลำดับชั้น ผู้นำชุมชนเห็นว่ากลุ่มแรก คือ แรงงานย้ายถิ่นที่ทำงานโรงงานในกรุงเทพฯ เป็นพวกที่มีงานมั่นคงที่สุด พวกนี้มักมีการศึกษาดี จบ ม.6 พวกนี้นอกจากได้เงิน สวัสดิการดีแล้ว งานก็มั่นคง บางคนเรียน กศน. ต่อไปเมื่ออยู่ในโรงงาน และมีศักดิ์ศรีเพราะสามารถไปใช้ชีวิตอยู่ต่างถิ่นได้ หากเป็นกลุ่มที่ไปทำงานกรุงเทพฯ แต่ไปทำงานบ้าน ผู้นำชุมชนมองว่า เป็นงานที่แรงงานไม่มีศักดิ์ศรี และ พ่อแม่ก็ถูกมองว่าไม่มีศักดิ์ศรีที่ปล่อยให้ลูกไปทำงานเป็น ผู้รับใช้คนอื่น ทั้งที่หลายคนยอมรับว่ามีค่าตอบแทนดี แต่ขาดความอิสระในการใช้ชีวิต ส่วนตัวแรงงานเองบางส่วน เห็นว่าการทำงานโรงงานดี “ ไม่ต้องอยู่กลางแดดเหมือนพวกทำงานกลางแจ้ง ”

ส่วนกลุ่มที่สอง คือ พวกทำงานโรงงาน ใกล้บ้าน ผู้นำมีทัศนะว่า “ พวกนี้ถึงจะทำงานโรงงานมีรายได้ แต่ก็ยังอยู่กับพ่อแม่ พ่อแม่เลี้ยงดูอยู่ ถือว่ายังไม่สามารถประเมินได้ว่าเก่งจริงไหม? “ แต่คนกลุ่มนี้ก็ยังถือว่า งานมั่นคงกว่ากลุ่มแรงงานก่อสร้าง และ ตัดอ้อย (ผลสืบเนื่องจากการย้ายถิ่น มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพด้วย นำเสนอไว้ในส่วน สถานการณ์ด้านสุขภาพในชุมชนที่มีการย้ายถิ่นออก)

จะเห็นได้ว่าผลสืบเนื่องจากการย้ายถิ่นมีส่วนทำให้ครัวเรือนของแรงงานย้ายถิ่นในถิ่นต้นทางนั้น เปลี่ยนแปลงในหลายเรื่อง ทั้งได้รับโอกาสในการเข้าถึงบริการของรัฐเกี่ยวกับโครงการพัฒนา แต่ก็มีบางส่วนของแรงงานและครัวเรือนไม่มีอิสระในการเข้าสู่ตลาดแรงงาน เพราะมีคุณลักษณะส่วนบุคคล ทั้งด้านการศึกษาและทักษะฝีมือ เป็นปัจจัยกำหนดสำคัญ ทำให้ไม่สามารถเลือกในตลาดแรงงานได้ สามารถสรุปได้ว่า มีปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับแรงงานย้ายถิ่นอีสานอยู่หลายระดับ ทั้งระดับบุคคล ครอบครัว และระดับโครงสร้าง

5.2 ภาวะสุขภาพในชุมชนที่มีการย้ายถิ่นออก : การปรับตัวของครัวเรือนและชุมชน

ภาวะสุขภาพอนามัย เป็นทั้งสาเหตุและผลที่เกิดจากการย้ายถิ่นของแรงงาน หากแรงงานต้องการย้ายถิ่น แต่ภาวะสุขภาพของตนเองไม่เอื้ออำนวยการย้ายถิ่นก็เป็นไปได้อย่างจำกัด และ เมื่อแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานแล้วมีปัญหาเรื่องสุขภาพของตนเอง และ คนในครัวเรือนมีปัญหาสุขภาพ การย้ายถิ่นก็อาจสิ้นสุดลงด้วย ขณะเดียวกันภาวะสุขภาพก็มีความเชื่อมโยงกับ

ความยากจน เพราะเป็นทั้งสาเหตุและเป็นทั้งผลจากความยากจนด้วย เพราะหาที่มีสมาชิกเจ็บป่วยก็ต้องมีภาระเรื่องค่าใช้จ่ายในการรักษา ครวเรือนมีความยากลำบากมากขึ้นเมื่อ สมาชิกที่เจ็บป่วยไม่มีสวัสดิการใดๆรองรับ ภาระเรื่องค่าใช้จ่ายในการรักษานี้ อาจทำให้ครัวเรือนต้องประสบกับความยากจนได้หากครัวเรือนมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่มั่นคง นอกจากความเจ็บป่วยจากโรคภัยแล้ว ภาวะที่ครอบครัวมีผู้เป็นภาระ เช่น ผู้พิการ ก็อาจส่งผลต่อความยากจนของครัวเรือนด้วย (McKernan et al, 2002)

การวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมของผู้ย้ายถิ่นและครอบครัว มีอยู่ค่อนข้างจำกัด โดยเฉพาะผลกระทบด้านสังคม ที่พิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานย้ายถิ่นกับสมาชิกของครอบครัวและชุมชน และด้านภาวะสุขภาพ ส่วนมากเป็นการศึกษาผลกระทบที่ได้รับจากการทำงาน ได้แก่ ความเสี่ยงในด้านต่างๆที่เกิดขึ้นจากการทำงานในถิ่นปลายทางที่นำไปสู่การรับเชื้อโรคต่างๆ หรือประเด็นความเครียดที่เกิดกับแรงงานย้ายถิ่น (วาทีณี บุญชะลิกษ์; บรรณารักร, 2540) มีงานบางส่วนที่ศึกษาถึงภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่นที่อยู่ในถิ่นปลายทาง เพราะแรงงานย้ายถิ่นต้องทำงานและอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมไม่ดีในถิ่นปลายทางได้แก่ กรณีแรงงานย้ายถิ่นจากชุมชนในอีสาน มาเป็นแรงงานในโรงงานฟอกหนังสัตว์ที่ต้องสัมผัสสารเคมี และได้รับผลกระทบต่อภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น (แมน ปุโรทกานนท์และคณะ, 2544) ซึ่งศึกษาแรงงานย้ายถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยที่ศึกษาผลกระทบของโครงการขนาดใหญ่ที่เกิดในพื้นที่ ทำให้แรงงานต้องย้ายถิ่นออกมาทำอาชีพอื่น ผลวิจัยส่วนหนึ่งสะท้อนภาพผลกระทบต่อภาวะสุขภาพของแรงงานเมื่อต้องทำงานที่มีความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในขั้นตอนการทำงาน ได้แก่การสัมผัสกับสารเคมีที่เกิดขึ้นในขั้นตอนการทำงานในกระบวนการฟอกหนัง หรือการไปเป็นแรงงานกรอกข้าวสาร จนทำให้ต้องใช้เครื่องมือทุกล้าง หรือ ยาแก้ปวด เพื่อให้สามารถทำงานได้ต่อเนื่อง หรือความเสี่ยงจากสภาพการทำงานและการพักอาศัยที่ไม่ถูกสุขลักษณะของแรงงานก่อสร้าง และพบว่าแรงงานก่อสร้างรับประทานอาหารดิบเวลาดื่มสุรา อันเนื่องมาจากความเชื่อว่างสุรามีฤทธิ์ฆ่าเชื้อโรค ฆ่าพยาธิได้ การดื่มสุราเป็นสาเหตุที่ทำให้คนงานก่อสร้างมักกินอาหารดิบเป็นกับแกล้ม เช่น ลาบดิบ ก้อยเนื้อ เนื่องจากมีเชื่อว่าง สุรามีฤทธิ์ฆ่าเชื้อโรคต่างๆในอาหารดิบได้

นอกจากนี้ จากการศึกษากฎหมายของลูกจ้างหญิงภายใต้สัญญาจ้างงานชั่วคราว พบว่าลูกจ้างหญิงที่มาสมัครงานใหม่นั้นจะให้ทางโรงงานรู้ไม่ได้ว่าตนเองกำลังตั้งครรภ์ โดยใช้วิธีการอำพรางโดยการใส่กางเกงตัวใหญ่ หรือใช้เข็มขัดรัด เพื่อไม่ให้ทางโรงงานทราบ(บัณฑิต แป้นวิเศษ, 2546) และการไม่ได้ฝากครรภ์เนื่องจากต้องย้ายสถานที่ทำงานตามการก่อสร้าง และความไม่

คุ้นเคยที่จะไปใช้บริการในท้องที่ที่ไม่ใช่บ้านตนเอง ทำให้ไม่ได้รับวัคซีนที่จำเป็น และไม่ได้ตรวจสุขภาพเพื่อป้องกันอันตรายจากการตั้งครรภ์ และการคลอด เป็นต้น และพฤติกรรมในการทำงานอันเนื่องมาจากการทำงานหนักของแรงงานหญิง เช่น อาการเจ็บปวดบริเวณท้องน้อย มดลูก ปัญหาประจำเดือนมาไม่ปกติ เจ็บปวดบริเวณหน้าอก ทั้งนี้ได้ให้เหตุผลว่าถ้าหากของหนักจะทำให้รู้สึกปวดเกร็งบริเวณหน้าอก ท้องน้อย เป็นประจำ(ศิริพร จิรวัดณ์กุล, 2540) และยังงานศึกษาสุขภาพแรงงานหญิงที่ย้ายถิ่นในอุตสาหกรรมยางพารา จังหวัดสงขลา (เพชรน้อย สิงห์ช่างชัยและคณะ, 2542) พบว่า ร้อยละ 27.5 ในกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา เป็นแรงงานหญิงที่ย้ายถิ่นมาจากภาคอีสานส่วนใหญ่มาทำงานรับจ้างรายวัน ภาวะสุขภาพในระยะ 1 ปีที่ผ่านมา ร้อยละ 88.1 เคยเจ็บป่วย โดยเป็นการเจ็บป่วยด้วยโรคทางเดินหายใจมากที่สุด รองลงมาคืออุบัติเหตุ โดยเฉพาะเกิดจากการกระแทกกับวัตถุในโรงงาน การสัมผัสสารเคมี และ การแพ้ยางพารา ตามลำดับ อนึ่งกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยนี้ระบุว่าตนเองมีปัญหาเรื่องการนอนไม่หลับ มีความเครียดเพราะลักษณะงานที่ทำไม่มั่นคง

จะเห็นได้ว่า งานศึกษาส่วนมากศึกษาภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น จากถิ่นปลายทางที่เป็นสภาพการทำงาน มีงานที่ศึกษาถึงมิติสุขภาพของแรงงานในถิ่นต้นทางไม่มากนักในการศึกษานี้ ได้จัดการประชุมเพื่อระดมสมอง เพื่อหาคำตอบว่า สำหรับสถานการณ์ด้านสุขภาพของแรงงานที่เคยย้ายถิ่นในทัศนะของครอบครัวและชุมชนที่อยู่ถิ่นต้นทาง ตลอดจนการปรับตัวของครอบครัวและชุมชน เป็นอย่างไร เพื่อหาทางป้องกันและแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพ

จากความหมายของ คำว่า สุขภาพในภาพกว้าง ซึ่งจะครอบคลุมถึง 1) สุขภาพทางกาย ซึ่งได้แก่ การเจ็บไข้ได้ป่วย 2) สุขภาพทางจิตใจ เป็นภาวะสุขภาพในระดับความคิดที่เกี่ยวข้องถึงความรู้สึก ความสุนทรีย์ การควบคุมอารมณ์ หรือความรู้สึกเป็นสุข 3) สุขภาพทางสังคม/สิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึงสุขภาพที่เกิดจากการจัดระบบสายสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี หรือ การจัดการสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่ดี รวมถึงกระบวนการสร้างความปลอดภัยให้กับทุกชีวิตที่อยู่ในสังคมเดียวกัน ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตสุขภาพออกไปจากสุขภาพส่วนบุคคล ไปสู่การเล็งเห็นคุณค่าการมีชีวิตของบุคคลอื่นที่อยู่รอบตัวมากขึ้น และมีสติสุดท้าย 4) สุขภาพทางจิตวิญญาณ ซึ่งน่าจะหมายถึงความศรัทธาในความเสมอภาค ความเคารพต่อผู้อื่น(วิพุธ พูลเจริญ, 2544)

แต่สำหรับชุมชนแล้ว สุขภาพ คือ การไม่เจ็บป่วยทางร่างกาย สุขภาพ สุขใจ สุขกายเกิดจาก การไม่ป่วย ไม่เจ็บ สุขใจ คือ สบายใจ ไม่มีเรื่องกังวล ซึ่งอาจเกิดได้

จากหลายปัจจัย ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับแรงงานย้ายถิ่น ครอบครัวและชุมชนเห็นว่า จะสุขใจได้ก็ต่อเมื่อลูกหลาน หรือ คนในครอบครัว ได้งานทำ ได้รายได้

เมื่อนำแนวคิดของมิติสุขภาวะทั้ง 4 มิติ มาเป็นแนวทางในการนำเสนอสถานการณ์ด้านสุขภาพของครอบครัวและชุมชนที่มีการย้ายถิ่นของแรงงาน โดยใช้ข้อมูลจากการประชุมระดมสมองกับผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ระดับพื้นที่หนึ่ง ที่เลือกมาเป็นกรณีศึกษา เพื่อสะท้อนปรากฏการณ์ ซึ่งจากการประชุมกลุ่มผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องระดับตำบล พบว่าชุมชนนี้ชาวบ้านมีการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ทำไร่อ้อย และ ปลูกพริก ส่วนอาชีพนอกภาคการเกษตรที่ต้องออกไปทำงานต่างถิ่นได้แก่ ทำงานโรงงาน รับจ้างก่อสร้าง รับจ้างเย็บผ้า รับจ้างทาสีบ้าน ทาสีรถโดยไปทำงานที่กรุงเทพฯ และไปทำงานต่างประเทศ จะเห็นได้ว่างานที่แรงงานย้ายถิ่นต้องทำนั้นเป็นงานที่มีความเสี่ยงต่อภาวะสุขภาพ ชุมชนมีความเห็นดังนี้

1. ภาวะสุขภาพด้านร่างกาย การประชุมระดมสมอง ชี้ให้เห็นว่า การย้ายถิ่นไปทำงาน ส่งผลต่อความเสี่ยงด้านสุขภาพร่างกายในหลายมิติ ทั้งที่เป็นความเสี่ยงจากการทำงานโดยตรง และความเสี่ยงในฐานะที่ไปใช้ชีวิตอยู่ต่างถิ่น

สำหรับผลสืบเนื่องด้านสุขภาพที่เกิดจากการทำงาน ชุมชนเห็นว่าเป็นเพราะแรงงานย้ายถิ่นส่วนใหญ่มักไม่มีความรู้สูง จึงเลือกงานไม่ได้ บางครั้งก็ไม่มีความรู้ในเรื่องอันตรายจากงานที่ทำ ทำให้ไม่ใส่ใจที่จะระวังตัวเองขณะทำงาน ทำให้ได้รับอันตรายจากการทำงาน อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะไม่มีความตระหนักรู้ต่อการป้องกันตนเอง เช่น ผู้นำกล่าวว่า “...เขาให้ใส่หมวกเวลาทำงาน ก็ไม่ใส่ บอกว่าไม่ถนัด เวลาเกิดเหตุก็เจ็บตัว เอาแต่ความสะดวกเจ้าของ ” กรณีดังกล่าวนี้ผู้นำประเมินว่า เป็นความไม่ตระหนักรู้ของแรงงานเอง หรืออีกกรณีหนึ่ง เช่น กรณีแรงงานที่ไปรับจ้างก่อสร้าง เสี่ยงต่อการได้รับอุบัติเหตุขณะทำงาน ชุมชนสะท้อนว่า การเป็นแรงงานย้ายถิ่นมาทำงานก่อสร้างนั้น มักไม่ได้รับการดูแลเรื่องสุขภาพผ่านการประกันสังคม เพราะนายจ้างไม่ได้มีระบบประกันสังคม แม้ว่าแรงงานย้ายถิ่นจะทราบแต่ก็ต้องยอมรับทำงานก่อสร้างกับนายจ้างเพราะทักษะความรู้ความสามารถมีจำกัด ไม่สามารถเลือกงานที่ทำได้ แรงงานย้ายถิ่น บางส่วนกล่าวว่า “ พวกไปทำงานก่อสร้าง ที่เป็นกรรมกร มักไม่จบชั้น ม. 3 ” แสดงให้เห็นว่า คุณลักษณะส่วนบุคคลกำหนดการได้งานทำของแรงงานย้ายถิ่น

ในชุมชนนี้เคยมีแรงงานรับจ้างก่อสร้างตกจากนั่งร้าน ซึ่งผู้เป็นนายจ้างก็พาไปฉีดยาที่โรงพยาบาลเท่านั้น คือพาไปส่งโดยแรงงานไม่ต้องจ่ายค่าเดินทาง แต่ค่าใช้จ่ายในการรักษากับสถาน

บริการสุขภาพแรงงานเป็นคนจ่ายเอง นอกจากนี้แล้วถ้าแก่ไม่ได้ดูแล และให้ความช่วยเหลือใดๆ อีก ในที่สุดต้องกลับมารักษาตัวต่อที่หมู่บ้าน ซึ่งก็เป็นภาระกับครอบครัวด้านค่าใช้จ่ายมาก และเมื่อ พิจารณาครอบครัวก็ต้องดูแลมากขึ้น ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ ชี้ให้เห็นว่า ครอบครัวดังกล่าวได้รับความ เดือนร้อน จนทำให้ฐานะของครอบครัวยากจนลง เพราะกู้ยืมเงินของมาปรึกษาในระยะแรก แต่ในที่สุด ก็ต้องพิการ

ส่วนในงานก่อสร้างที่สมาชิกหลายคนในชุมชนทำอยู่นี้ มีงานทาสี ที่ชาวบ้านเห็นว่า ค่าจ้างไม่คุ้มกับค่าตอบแทนเพราะมีกรณีที่แรงงานทาสีนี้เสียชีวิตเร็วกว่าวัยอันควร เพราะต้องสูดดม สีต่อเนื่องหลายปี ทำให้การหายใจมีปัญหา ซึ่งการเสียชีวิตนี้เกิดขึ้นเมื่อเลิกจากการรับจ้างทาสีแล้ว กลับมาอยู่ในหมู่บ้าน จึงไม่ได้รับการดูแลจากระบบคุ้มครองใดๆ นอกจากบริการสุขภาพพื้นฐาน โครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค ครอบครัวและผู้นำชุมชน ยังเห็นว่า พวกที่ออกไปทำงานต่างถิ่นนั้น มักต้องทำงานหนัก เพราะหวังรายได้มาก มักทำงานล่วงเวลา ขาดการพักผ่อนทำงานต่อเนื่องตลอด เพื่อให้ได้เงินมาก เนื่องจากมีภาระต้องส่งเงินให้ทางบ้าน ทำให้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สุขภาพ ร่างกายไม่ดี ผู้ร่วมเวทีบางคนเปรียบเทียบว่า “พวกไปทาสี ออกไปทำงานไม่นาน กลับมา หน้าตา แก่ไปเลย เพราะสูดดมสีต่อเนื่อง เสียสุขภาพ”

ในกรณีแรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศ ก็เช่นเดียวกัน แรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศ เมื่อกลับมาก็เกิดอาการเจ็บป่วย ต้องดูแลตนเอง ซึ่งไม่มีหน่วยงาน หรือระบบคุ้มครองใดเข้ามาดูแล ช่วยเหลือ อีกทั้งเป็นภาระให้แก่ครอบครัวด้วย เพราะมีตัวอย่างของแรงงานผู้หนึ่ง ไปทำงานที่ได้วัน แล้วเกิดการเจ็บป่วย ก็ได้รับการช่วยเหลือเพียงแค่ได้ค่าตัวเครื่องบินกลับมาบ้าน ต่อมาเสียชีวิตแต่ก็ ไม่ได้รับการช่วยเหลือใดๆอีก ครอบครัวก็ไม่ทราบว่าจะไปเรียกร้อง ขอความช่วยเหลือจากที่ใด ขณะเดียวกันก็ทิ้งหนี้สินไว้ให้กับครอบครัวเพราะ ก่อนไปก็ต้องไปกู้ยืมเงินทอง เสียดอกเบี้ยนอก ระบบ เพื่อมาจ่ายให้กับนายหน้า

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า แรงงานย้ายถิ่นที่ออกมาทำงานเป็นแรงงานไร้ทักษะฝีมือ มีโอกาส เลือกรงานได้จำกัด จึงต้องอยู่ในวงจรของการจ้างงานที่ไม่ปลอดภัยและถูกเอาเปรียบจากระบบการ จ้างงาน ต้องมีสภาพการทำงานที่เสี่ยงและมีโอกาสเกิดอุบัติเหตุจากการทำงาน สภาพความเสี่ยง ต่างๆที่เกิดขึ้น หรือ การเข้าไม่ถึงระบบการช่วยเหลือต่างๆนั้น เป็น เพราะ ความยากจนในเรื่องความรู้ หรือ มีระดับการศึกษา ไม่สูงจึง ทำให้เข้าไม่ถึงทรัพยากร ซึ่งในที่นี้ คือตลาดงานที่มีคุณภาพ มีความ

มันคง ปลอดภัย ขณะเดียวกัน ความไม่รู้ ซึ่งถือว่าเป็นความยากจนในอีกมิติหนึ่ง ก็ทำให้แรงงานไม่ตระหนักที่จะดูแลตนเองขณะทำงาน

ส่วนในประเด็นความเสี่ยงในฐานะที่มาใช้ชีวิตเป็นแรงงานอยู่ต่างถิ่นนั้น ผู้เข้าร่วมเวทีระดมสมอง เห็นว่า พ่อแม่ก็เป็นห่วงเรื่องความปลอดภัยของลูกที่ทำงานต่างถิ่นมาก เพราะต้องทำงานล่วงเวลากลับบ้านมืดค่ำ เมื่อได้รับฟังข่าวสารผ่านสื่อต่างๆ เกี่ยวกับความไม่ปลอดภัยต่างๆ ในการมาใช้ชีวิตในเมืองใหญ่ หรือ ในกรุงเทพฯ ทำให้เกิดความห่วงใยกับสมาชิก บางคน ก็สะท้อนว่าเป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง แต่ก็ต้องยอมรับเพราะถ้าไม่ไป ครอบครัวก็อยู่ไม่ได้ ครอบครัวที่เคยมีแรงงานไปทำงานต่างถิ่นแล้วว่า ตนเองได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มาก กลัวว่าลูกจะไปมีเรื่องกับคนอื่น ทำให้ต้องถูกทำร้าย และบางครั้งก็เตือนเรื่องพฤติกรรมทางเพศ เรื่องการเที่ยวเตร่ โดยอ้างเรื่องเอดส์มาเป็นตัวอย่าง แต่ก็มักจะได้รับปฏิกิริยาจากลูกเสมอ เช่นลูกมักพูดว่า “โตแล้ว รู้จักระวังอยู่” แต่สิ่งที่ครอบครัวเกรงก็คือ การไปใช้ชีวิตอยู่อย่างอิสระนั้น ทำให้ลูกมีโอกาส คนเพื่อน อาจรวมกลุ่มกัน แล้วชวนกันไปมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม เพราะลูกอาจคิดว่าหาเงินได้เองก็กิน เที่ยวตามใจตนเอง อีกอย่างหนึ่ง การมาใช้ชีวิตเป็นแรงงานย้ายถิ่นในเขตเมืองใหญ่ ทำให้ต้องอาศัยอยู่ในบ้านพักที่ทางผู้ประกอบการจัดให้ ซึ่งอยู่กันค่อนข้างแออัด ขาดความเป็นส่วนตัวและมีสภาพแวดล้อมด้านสุขอนามัยไม่ดีเป็นส่วนใหญ่

2. ภาวะสุขภาพด้านจิตใจ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกแรงงานที่เคยย้ายถิ่น พบว่า แรงงานมีความกังวล กับการมาใช้ชีวิตในระยะแรก เพราะเป็นสภาพแวดล้อมใหม่ ไม่คุ้นเคยกับสถานที่ และสภาพความเป็นอยู่ที่ต้องอยู่กับคนหลายกลุ่มในที่ทำงาน โดยเฉพาะในงานก่อสร้าง แรงงานตัดอ้อย หรือ แรงงานในสวนผลไม้ เพราะต้องอยู่ร่วมกับคนที่มาจากหลายจังหวัด ทำให้รู้สึกอึดอัดบ้าง แต่เมื่อทำงานมาระยะหนึ่งก็กังวลกับค่าจ้างแรงงานที่อาจไม่เพียงพอจะส่งให้ทางบ้าน ทำให้ต้องหาวิธีการที่ช่วยให้สามารถทำงานอย่างต่อเนื่องยาวนาน จึงทำให้แรงงานย้ายถิ่นบางส่วนใช้เครื่องมือชูกำลัง ดื่มกาแฟกระป๋องปรุงสำเร็จ เป็นตัวกระตุ้นให้ร่างกายตื่นตัวเพื่อจะทำงานได้ตามเป้าหมาย ตลอดจนการสูบบุหรี่เพื่อความสบายใจ

อย่างไรก็ตาม ครอบครัวและชุมชน ต่างเห็นว่ายังไม่มีทางออกสำหรับการแก้ปัญหาดังกล่าว เพราะแรงงานเอง มีคุณลักษณะไม่เหมาะสม จึงไม่สามารถจะเลือกงานได้ เพราะหากมีการศึกษาสูง ก็จะไม่ต้องอยู่ในงานที่เสี่ยงภัย ผู้อาวุโสบางท่านเห็นว่า “ เราไม่ได้เรียนสูง ใด้งานทำก็ดีแล้ว ดีกว่าไม่ได้ ทำ คนเรียนสูงเลือกงานได้ ไม่ต้องเสี่ยงเหมือนเรา ”

ขณะเดียวกัน ครอบครัว สะท้อนถึงภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่นทั้งด้านร่างกาย และจิตใจว่าเป็นปัญหา ผู้เข้าร่วมเวทีให้ความเห็นว่า ครอบครัวของแรงงานย้ายถิ่นบางครอบครัว ต้องอยู่ในภาวะที่ให้อายุอยู่ตามลำพัง หรือ พ่อแม่ให้อายุอยู่ในความดูแลของญาติ หรือ เพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้ ทำให้ลูกๆ มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม พบว่ามีลูกของแรงงานบางส่วนใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือย จากเงินที่พ่อแม่ส่งให้ และเพื่อนบ้านหรือญาติก็ไม่กล้าที่จะว่ากล่าวตักเตือน ครอบครัวบางส่วน กล่าวว่า “หมู่บ้านเรา คนแก่ มีลูก เพราะต้องเลี้ยงหลานเป็นลูก แทนพ่อแม่เขาที่ไปทำงาน” จาก ภาวการณ์ดังกล่าว ทำให้ต้องมีการปรับบทบาทระหว่างสามเณรยา ซึ่งเป็นพ่อแม่ของแรงงานย้ายถิ่น ในการดูแลบ้านเรือน ดูแลหลาน และ จัดการในไร่นา และยังสะท้อนว่า เด็กซึ่งเป็นลูกของแรงงาน ย้ายถิ่นนั้น ได้รับการดูแลเลี้ยงดูจากตา ยาย หรือ ปู่ย่า แทนพ่อแม่หลังจากมาคลอดได้เพียง 2 เดือน เพราะต้องรีบกลับไปทำงานต่อ มิฉะนั้นอาจต้องหางานใหม่ จึงอาจส่งผลให้การเลี้ยงดูเด็ก เป็นไป อย่างไม่เหมาะสมกับพัฒนาการ เพราะตา ยาย ก็เลี้ยงดูตามสภาพ จากการสังเกตในพื้นที่พบว่า ลูก ของแรงงานย้ายถิ่น ได้รับการเลี้ยงดูด้วยนมชั้นหวานด้วย

3. ภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น และ การเข้าถึงระบบบริการสุขภาพ

จากการศึกษาระดับชุมชน พบว่า ผู้นำชุมชนตลอดจนแรงงานที่เคยย้ายถิ่น รับรู้ว่าการ ทำงานที่มีระบบสวัสดิการ คือ ประกันสังคม มีความมั่นคงเพราะหากเจ็บป่วยก็จะได้รับการคุ้มครอง ซึ่งงานเหล่านี้มักจะเป็นงานโรงงาน หรือ งานบริษัท แต่ก็ไม่ง่ายนักที่จะได้งานเหล่านี้ เพราะแหล่ง งานมีระบบคัดเลือกคนเข้าทำงาน หรือบางครั้งแรงงานเข้าใจเองว่า เป็นบริษัทแล้วจะได้ ประกันสังคม แต่ในความเป็นจริงแรงงานก็อยู่ในตำแหน่งของการทดลองงานจึงไม่เข้าข่ายประกัน สังคม ผู้ร่วมในเวที ตลอดจนผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับแรงงาน มีความเห็นตรงกันว่า “ แรงงานบางคน ก็ ทำงานในลักษณะทดลองงานทั้งปี หรือ ไม่ก็ตลอดระยะเวลาการจ้างงาน เพราะผู้ประกอบการก็มักจะไม่ อยากจ่ายในส่วนประกันสังคม แม้ว่าแรงงานจะยินดีจ่ายก็ตาม ” จากสภาพดังกล่าวก็ทำให้แรงงาน ไม่สามารถเข้าถึงระบบสวัสดิการที่มีอยู่

ส่วนงานก่อสร้าง ตัดอ้อย มักขึ้นกับถ้าแก่จะมีจิตใจช่วยเหลืออย่างไร มีแรงงาน บางส่วนไปทำงานก่อสร้างแต่เมื่อได้รับอุบัติเหตุจากการทำงานก็จะถูกนำส่งคลินิก หรือ สถานีอนามัยที่อยู่ใกล้ ขึ้นกับว่ามีความรุนแรงเพียงใด แรงงานตัดอ้อยเล่าว่า ที่ไร่อ้อย ถ้าแก่จัดให้มีห้อง พยาบาลไว้ จ่ายยาแก้ปวดหัว ปวดท้องให้กินฟรี แต่ถ้ามีอาการบาดเจ็บถึงกับเลือดไหลจะส่งไป สถานีอนามัยที่อยู่ใกล้ๆ แรงงานสามารถใช้บัตร 30 บาทได้ บางครั้งถ้าแก่ก็จ่ายเงินค่ารักษาให้ ให้ รถพาไปส่ง แต่ถ้าเจ็บป่วยที่ไม่ใช่เวลาทำงานก็ต้องรักษาตัวเอง ซึ่งก็ใช้บัตร 30 บาทเช่นกัน แต่กรณี

หลังนี้แรงงานเห็นว่า สถานีนอนมัยไม่ค่อยสนใจบริการ และส่วนตัวแรงงานเองก็ไม่อยากไปรับบริการ เพราะต้องจ่ายค่ารถแพง นอกจากนี้ที่ป่าอ้อยเก่าแก่งยังมีร้านขายยา ไว้ให้ซื้อเงินผ่อน มีสินค้าพวก เครื่องดื่มกำลัง ยาแก้ปวด กาแฟกระป๋อง และของใช้อื่นๆ หากไม่เจ็บป่วยจนเลือดไหล แรงงานป่าอ้อยก็จะดูแลตนเองด้านสุขภาพ โดยพึ่งพาร้านค้าของเก่าแก่ในการซื้อยากินเอง

สำหรับ **แรงงานที่รับจ้างก่อสร้าง** จะไม่ได้รับการประกันสังคมใดๆ ดังนั้นเมื่อเกิดอุบัติเหตุจากการทำงาน ซึ่งเป็นงานที่มีความเสี่ยงสูงก็จะมีปัญหาในการดูแลรักษา มีกรณีตัวอย่างคือแรงงานก่อสร้างตกจากนั่งร้าน ซึ่งผู้เป็นนายจ้างก็พาไปฉีดยาที่โรงพยาบาลเท่านั้น แต่ไม่ได้ดูแล และให้ความช่วยเหลือใดๆอีก แรงงานก่อสร้างบางส่วนเป็นช่างทาสี รับจ้างทาสีบ้าน จะได้รับค่าจ้างเป็นรายวัน และไม่มีระบบประกันสังคมคุ้มครอง พบว่ากลุ่มแรงงานที่ทำงานทาสีนี้ เสียชีวิตไปหลายรายแล้ว เพราะการทำงานส่งผลต่อสุขภาพ ทั้งผิวหนัง และระบบทางเดินหายใจ เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยก็รักษาโดยใช้บัตร 30 บาท ผู้นำชุมชนและแรงงานตั้งข้อสงสัยเกิดว่า การเข้าไปทำงานในบริษัท แรงงานไม่มีช่องทางที่จะทราบเลยว่า ตนเองมีสิทธิจะได้รับการคุ้มครองด้านสุขภาพหรือไม่ และไม่กล้าถามคำถามนี้ เพราะเกรงว่าจะไม่ได้ทำงาน เมื่อเกิดปัญหาสุขภาพขึ้น ก็ไม่กล้าที่จะต่อรองกับนายจ้าง เพราะเกรงว่าจะถูกออกจากงาน

4. การตรวจสอบสิทธิเรื่องสมทบเงินเข้ากองทุนประกันสังคม คนในชุมชนที่ต้องย้ายถิ่นออกไปทำงานนั้น พบกับความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงบริการด้านสุขภาพ และมีปัญหาสุขภาพ ตามมา กล่าวคือ แรงงานที่ทำงานในโรงงาน ในกรุงเทพฯและปริมณฑล ส่วนใหญ่ เป็นแรงงานได้รับความคุ้มครองสุขภาพผ่านระบบประกันสังคมที่มีอยู่ หากเป็นโรงงานขนาดเล็ก มักเกิดปัญหาเพราะในทางปฏิบัติแรงงานย้ายถิ่น ไม่ทราบถึงช่องทางที่ตนเองจะตรวจสอบได้เลยว่า นายจ้างได้สมทบเงินเข้ากองทุนประกันสังคมหรือไม่ จนเมื่อเกิดเหตุที่ต้องเข้ารับการรักษาสุขภาพ จึงทราบเพราะต้องจ่ายค่ารักษาเอง ไม่ได้รับการคุ้มครองด้านสุขภาพแต่อย่างใด ในประเด็นนี้ ผู้เข้าร่วมการประชุมระดมสมอง เห็นว่า เป็นปัญหาสำคัญ เพราะ หากแรงงาน ไปสอบถามจากนายจ้าง ก็อาจทำให้นายจ้างไม่พอใจ และเลิกจ้างได้ ที่ผ่านมาแรงงานจะไม่กล้าถาม ยอมให้นายจ้างหักเงินประกันสังคม แต่ก็ไม่แน่ใจว่านายจ้างได้นำเงินเข้ากองทุนหรือไม่ ประเด็นโรงงานขนาดเล็ก มีข้อสงสัยเกิดว่า แรงงานรับรู้ว่าตนเองทำงานให้โรงงาน เช่น กรณีเย็บผ้าโหล แรงงานทำงานเย็บผ้าอยู่ที่ตึกแถว รับรู้ว่าตนเองทำงานโรงงาน เพราะมีหัวหน้า มีคนเอาวัตถุดิบมาส่ง มารับผ้าที่เย็บเสร็จแล้ว และจ่ายค่าตอบแทนเป็นชิ้นงาน แรงงานไม่มีระบบการประกันสังคม แต่ตัวแรงงานไม่ทราบเลยว่างานที่ตนเองทำนั้น เป็นเพียงงานรับช่วงการผลิต(Subcontract)

มีกรณีที่แรงงานย้ายถิ่นที่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ ได้รับอุบัติเหตุจากการทำงานที่บริษัท ฟอกหนัง(สัตว์) แล้วเป็นอัมพาต ปัจจุบันต้องกลับมาอยู่กับครอบครัว และครอบครัวก็ต้องดูแลรักษา กันเอง ซึ่งก็เป็นภาระให้แก่ครอบครัวมากด้วย แม้ว่าจะได้มีการเข้าไปเจรจากับบริษัท แต่ก็ไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ เนื่องจากบริษัทไม่มีประกันสังคม ครอบครัวให้ข้อมูลว่า “คนงานบางคนเท่านั้นที่ ได้รับการคุ้มครองจากประกันสังคม ตอนลูกไปทำงานก็ไม่ทราบว่า ไม่ได้ประกันสังคม เพราะก็ ทำงานบริษัท คิดว่าได้ประกันสังคม อีกอย่างหนึ่ง ตัวเราเองก็อยากได้งาน ไม่กล้าถามเขาเรื่องนี้ หรือ” ในประเด็นนี้ครอบครัวแรงงานย้ายถิ่นบางส่วนที่มีลูกไปทำงานโรงงาน กล่าวว่า “คิดว่าทำงานโรงงานมีประกันสังคมก็รู้สึกมั่นคง เราต้องถูกหักเงินทุกเดือนเป็นค่าประกันสังคม แต่เมื่อป่วยไปรักษาก็ยังต้องจ่ายเงินเอง เพราะไม่มีเงินส่วนที่นายจ้างจ่ายลงมา เราไม่รู้ว่าจะไปตรวจสอบที่ไหนว่านายจ้างของเราจ่ายเงินในส่วนนี้ไหม เพราะเราก็ได้รับผลกระทบ ” หากพิจารณาในมิติของ สุขภาพด้านสังคม จะเห็นได้ว่า แรงงานที่ย้ายถิ่นและครอบครัว ยังไม่ได้รับความเป็นธรรมจากระบบ ที่มีอยู่ และขาดช่องทางที่จะเข้าไปตรวจสอบสิทธิของตน

จากกรณีตัวอย่างข้างต้นสะท้อนว่า แรงงาน เมื่อต้องไปทำงานต่างถิ่นนั้น มีความเสี่ยง ที่เกิดขึ้นจากการทำงานที่เสี่ยงภัย เพราะมีข้อจำกัด ไม่สามารถเลือกงานได้ และ ขณะเดียวกัน แม้ว่ามีระบบการคุ้มครองรองรับ ก็ยังไม่สามารถจะเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่มีอยู่ในระบบ **โดยเฉพาะ ไม่ทราบช่องทางการเข้าไปตรวจสอบระบบการคุ้มครองที่นายจ้างให้** อาจกล่าวได้ว่า มีข้อจำกัด เรื่องโอกาส และ การเข้าถึงข้อมูลและกล้าที่จะตรวจสอบ จะเห็นได้ว่า แม้ว่า ครอบครัวและชุมชน จะเห็นว่าการที่แรงงานได้งานทำเป็นเรื่องที่ดี แต่ก็ยังมีความเสี่ยงเกิดขึ้น จากการเข้าไม่ถึงข้อมูล ที่เป็นส่วนของการตรวจสอบสิทธิของตน ซึ่งเป็นสุขภาวะด้านสังคมที่ครอบครัวและชุมชน เห็นว่ายัง ขาดอยู่

ผลของการมาใช้ชีวิตเป็นแรงงานต่างถิ่นนั้น นำมาซึ่งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยทาง สังคม ได้แก่

1) **ครอบครัวมีรายได้จากเงินส่งกลับ (Remittance)** จากการสัมภาษณ์ ครวเรือนส่วนที่มีแรงงานย้ายถิ่น พบว่า ครวเรือนส่วนใหญ่เหล่านั้น ได้รับเงินส่งกลับจากลูกหลานที่ ออกมาทำงานในต่างถิ่น ครวเรือนใช้เงินส่งกลับนั้นมาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายประจำวัน ซื้ออาหาร เครื่องอุปโภค บริโภค ตลอดจนให้ลูกหลานเป็นค่าเล่าเรียน หลายครวเรือนนำเงินส่งกลับมาเป็นค่าใช้จ่าย เพื่อการจัดการในไร่นา เพราะ เมื่อไม่มีแรงงานอยู่ช่วยเหลือในกระบวนการผลิตภาคเกษตรกรรม ครวเรือนต้องใช้ลงทุนค่าจ้างแรงงาน ค่าปัจจัยการผลิตอื่นๆ จนมีคำพูดว่า “ ได้นำเงินจากพวกไป

กรุงเทพฯ มาใช้ในการทำนา ทำให้การทำนาทุกวันนี้ ใครก็ทำได้ บางบ้านมีเพียงผู้หญิงคนเดียวก็ทำนาได้ เพราะเป็นผู้จัดการนา ทุกอย่างจำทั้งหมด ”

ในประเด็นนี้จะเห็นว่า แรงงานย้ายถิ่นช่วยให้ครอบครัวสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมประชุมกลุ่ม ให้ข้อคิดเห็นว่า การย้ายถิ่น ไม่ได้เกิดจากเพราะความยากจน จึงต้องย้าย แต่เกิดจากเพราะต้องการตอบสนองความต้องการที่เพิ่มมากขึ้น เช่น เห็นบ้านอื่นเขามีสิ่งอำนวยความสะดวก ก็ต้องการจะมีเช่นกัน อนึ่งเงินส่งกลับมานี้ก็ทำให้ครัวเรือนของแรงงาน สามารถแสวงหาแหล่งรักษาพยาบาลได้มากขึ้น ดังเช่นกรณี ที่ลูกส่งเงินกลับมา แม่สามารถไปใช้เงินไปหาหมอที่คลินิก เพื่อรักษาตา เพราะหากใช้บัตร 30 บาทรักษาทุกโรค แม่คิดว่า จะทำให้ได้รับการดูแลรักษา ไม่ทันท่วงที ตาอาจเป็นมากเกินกว่ารักษาได้

2) ความอิสระในการใช้ชีวิตของแรงงานย้ายถิ่น แม้จะมีเพื่อน หรือ ญาติ เป็นผู้ชักนำ และสนับสนุนให้สามารถได้งานทำ แต่แรงงานย้ายถิ่นมักมาอยู่กันอย่างอิสระ ทำให้สามารถใช้ชีวิตอย่างอิสระด้วย ดังนั้นจึงพบว่าแรงงานส่วนมากจะเก็บเงินส่งให้ทางบ้านเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว หรือ ค่าลงทุนในไร่นา แต่มีแรงงานบางส่วนก็ใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือย เพราะรู้สึกว่ารวยได้เอง ทำให้ไม่เหลือเงินเก็บ การใช้จ่ายสิ้นเปลืองไปกับการดื่มสุรา ความสนุกสนานจากการรวมกลุ่มกันเมื่อว่างจากการทำงาน ในประเด็นนี้กลุ่มผู้นำ ให้ความเห็น “ โดยพื้นฐานที่เป็นคนอีสานนั้น รักสนุก มีเพื่อนมาก เมื่อพบกันก็จะดื่มกิน ” ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้นำไปสู่พฤติกรรมเสี่ยงทางเพศหรือ การวิวาทกับผู้ที่ทำงานร่วมกัน เช่น กรณี การวิวาทของ กรณีแรงงานรับจ้างตัดอ้อย ที่ต้องพักอาศัยอยู่ร่วมกับคนต่างถิ่นจำนวนมาก

3) การมีพฤติกรรมเสี่ยง การมาใช้ชีวิตที่อยู่นอกอย่างอิสระทำให้แรงงานส่วนหนึ่ง มีโอกาสมีพฤติกรรมเสี่ยงด้านเพศ และยาเสพติด อนึ่งการออกไปใช้ชีวิตต่างถิ่นทำให้แรงงานย้ายถิ่นพบปะกับคนต่างถิ่นที่ทำงานร่วมกัน จนนำมาสู่ความรักใคร่ชอบกัน มีความสัมพันธ์ต่อกัน บางคู่ก็อยู่กินกันโดยที่ยังไม่ได้แต่งงาน ทั้งนี้เป็นเพราะการมาใช้ชีวิตเป็นแรงงานต่างถิ่นนั้น ทำให้พ่อแม่เกรงใจ ไม่เข้ามาควบคุมพฤติกรรมอย่างใกล้ชิด ผลอย่างหนึ่งที่ชุมชนตั้งข้อสังเกตก็คือ การมาเป็นแรงงานย้ายถิ่นนั้น ทำให้มีโอกาสแต่งงานกับคนต่างถิ่น ที่พ่อแม่ ไม่มีโอกาสได้ช่วยตัดสินใจ หรือเลือก คู่ครองให้ลูก พ่อแม่บางคน กล่าวว่า “ ทุกวันนี้ หนุ่มสาว เขาหาคู่กันเอง พ่อแม่ไม่ได้ยุ่ง แต่เมื่อแต่งงานแล้ว ก็มักอยู่กันไม่นาน เพราะดูไม่ดี ” ซึ่งสะท้อนว่าการเลือกคู่ครองเกิดขึ้นอย่างเสรีมากขึ้น แต่ก็อาจไม่สามารถได้คู่ครองที่น่าพาครอบครัวไปรอดได้

ในบางกรณีที่แรงงานย้ายถิ่นมีพฤติกรรมเสี่ยงเรื่องเพศ ทำให้ได้รับเชื้อเอดส์ จึงเป็นเหตุให้ต้องกลับมารับการรักษาในชุมชน ผู้นำชุมชน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ที่เข้าร่วมประชุมกลุ่ม ให้ข้อมูลว่า มีแรงงานย้ายถิ่น ที่รับเชื้อเอดส์ และเมื่อเริ่มป่วยก็กลับมาใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน และเป็นภาระของครอบครัว แรงงานบางส่วนป่วยด้วยโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ คือ อาการของโรคหนองในมารับบริการด้วย ซึ่งสะท้อนว่าได้ใช้ชีวิตเสี่ยงในเรื่องพฤติกรรมทางเพศ

6. ปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อภาวะสุขภาพและความยากจนของแรงงานย้ายถิ่นอีสาน

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น สามารถประมวลปัจจัยทางสังคมที่มีผลต่อภาวะสุขภาพ และเชื่อมโยงไปสู่ความยากจนในกรณีของแรงงานย้ายถิ่นอีสาน เป็น 3 กลุ่มปัจจัย ได้แก่

กลุ่มปัจจัยสังคมเชิงโครงสร้าง ได้แก่

- 1) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ การสร้างเขื่อน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชุมชนท้องถิ่นเคยใช้พึ่งพาในการหากิน นำไปสู่การผลักดันให้ครัวเรือนส่วนหนึ่งต้องย้ายถิ่นออกไปทำงานหารายได้
- 2) การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ทำให้เกิดการขยายตัวของโรงงานใกล้บ้าน ทำให้ครัวเรือนมีทางเลือกที่จะส่งแรงงานของครัวเรือนออกไปทำงานเพื่อหารายได้เพิ่ม ประกอบการขยายตัวของอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ ทำให้เกิดการจ้างงานในลักษณะชิ้นงานมากขึ้น ทำให้แรงงานมีโอกาสในตลาดแรงงานเพิ่มขึ้นทั้งที่ไม่มีทักษะฝีมือ
- 3) วัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยเฉพาะค่านิยมเรื่องการท่องเที่ยว หาประสบการณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชน ใช้ แบ่งแยกกลุ่มคน ผู้ที่มีประสบการณ์การย้ายถิ่น ถือว่า เป็นคนที่มีความพิเศษกว่าคนที่ไม่ม่ประสบการณ์ ได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้ที่มีความรอบรู้ มีความกว้างไกล คนที่ไม่เคยออกไปทำงานต่างถิ่น ถือว่า ไม่รู้เท่าทันคนอื่น ทำให้ไม่เชื่อมั่นว่าจะประสบความสำเร็จต่อไป

กลุ่มปัจจัยทางสังคมระดับชุมชน ได้แก่

วัฒนธรรมเรื่องการตอบแทนบุญคุณ ให้กับพ่อแม่ ต้องรับผิดชอบหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัว ทำให้ครัวเรือนผลักดันให้สมาชิกออกไปหางานทำนอกชุมชน ถ้าหากทำได้สำเร็จ พ่อแม่ก็ได้รับการยกย่องว่า เก่ง ดี สามารถเลี้ยงลูกได้ดี เพราะลูกออกไปทำงาน ไม่ทำตัวเหลวไหล และวัฒนธรรมเรื่องการตอบแทนบุญคุณนี้ก็มีบทบาทชัดเจนในกลุ่มแรงงานย้ายถิ่นไปตัดอ้อย แรงงานตัดอ้อยยอมไปทำงานนอกชุมชน ทั้งที่มันสายตาคนในชุมชนเห็นว่า เป็นงานที่หนัก และยากลำบาก

รายได้ไม่คุ้มค่าแรงงาน แต่ในทัศนะขอแรงงานตัดอ้อย ถือว่า เป็นเรื่องการไปตอบแทนบุญคุณเจ้าแก้ว ที่ให้เงินล่วงหน้าโดยไม่มีหลักประกันอะไรเลยจากแรงงาน

กลุ่มปัจจัยทางสังคมระดับบุคคล ได้แก่

1) เครือข่ายทางสังคม มีส่วนทำให้แรงงานได้งาน และมีส่วนเชื่อมโยงแรงงานกับครอบครัวในถิ่นต้นทาง แต่เครือข่ายทางสังคมก็มีส่วนทำให้แรงงานไม่กล้าทวงตากับเจ้านาย บางอย่าง เช่น การจ่ายค่าแรงไม่เต็ม ต้องยอมรับสภาพ ประกอบเครือข่ายทางสังคม เป็นญาติ เพื่อน คนรู้จัก ซึ่งใกล้ชิดกับแรงงาน และ แรงงานย้ายถิ่นเชื่อว่า คนเหล่านี้มีบุญคุณทำให้ตนเข้าถึงแหล่งงาน ได้รับการยอมรับจากนายจ้าง และได้รับการจ้างงานในที่สุด

2) ระดับการศึกษา นับว่าเป็นปัจจัยทางสังคมที่สำคัญ เพราะผู้มีระดับการศึกษาตามที่แหล่งงานกำหนด จะทำให้แรงงานย้ายถิ่น ได้รับโอกาสในการจ้างงานแตกต่างจากผู้ที่ไม่มีการศึกษา โดยสามารถเลือกแผนกได้ สามารถจะได้ตลาดงานที่มีระบบการประกันสังคมรองรับ ซึ่งบ่งชี้ถึงความมั่นคงในการทำงาน และ โอกาสทางเศรษฐกิจ กลุ่มแรงงานที่ด้อยการศึกษา จำเป็นต้องอยู่ในงานที่มีความเสี่ยงต่อภาวะสุขภาพทางกาย และความปลอดภัย ขณะเดียวกันก็ไม่มีระบบประกันสังคมช่วยเหลือ และความไม่รู้ยังทำให้แรงงานเข้าไม่ถึงข้อมูลเรื่องสิทธิของตนเองดังได้กล่าวถึงแล้ว

จากปัจจัยทั้ง 3 กลุ่ม ทำให้แรงงานในชุมชน ต้องออกไปทำงานนอกชุมชน และส่งผลถึงภาวะสุขภาพ และ ความยากจน เพราะในกระบวนการทำงาน หรือ ไปใช้ชีวิตเป็นแรงงาน นอกจากนี้ แรงงานยังได้รับผลสืบเนื่องจากทั้งสุขภาพทางกายและจิตใจจากสภาพการทำงาน และ การอยู่ไกลครอบครัวแล้ว ในส่วนของครอบครัว ก็ได้รับผลทางสุขภาพและจิตใจด้วย เพราะต้องบริหารจัดการไร่นา ต้องดูแลเลี้ยงดูลูกของแรงงานย้ายถิ่น

แรงงานย้ายถิ่นบางส่วน ไม่สามารถเข้าถึงระบบการคุ้มครอง ไม่สามารถจะเข้าถึงช่องทางในการตรวจสอบสิทธิของตน ไม่สามารถต่อรองเรื่องค่าจ้าง และถามถึงสิทธิของตน เพราะความเกรงใจต่อเครือข่าย ความไม่รู้เท่าทัน ตลอดจนตกอยู่ในสภาพจำยอม ซึ่งถือว่าเป็นความไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นในฐานะที่เขาเป็นแรงงานย้ายถิ่น จึงเป็นมิติเรื่องความยากจนที่ไม่ใช่เรื่องเงินตรา มีแรงงานย้ายถิ่นเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เห็นว่า การที่ตนเองไม่สามารถจะต่อรองกับเจ้าแก้ว หรือ เข้าถึงระบบการคุ้มครองไม่ได้ เป็นความยากจนในเชิงของสิทธิ

แม้ว่าการย้ายถิ่นจะทำให้แรงงานและครอบครัวส่วนหนึ่ง สามารถมีเงินสด และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ สำหรับใช้ในชีวิตประจำวันดีขึ้นกว่าเดิม เมื่อเทียบกับก่อนมีแรงงานย้ายถิ่น แต่บางครอบครัวก็ยังเห็นว่าตนเองยังมีความยากจนอยู่ เพราะนำสภาพของตนเองไปเปรียบเทียบกับครอบครัวเพื่อนบ้าน มิติที่ใช้เทียบกันก็ยังเน้นที่เรื่องวัตถุสิ่งของที่ครอบครอง เป็นที่น่าสังเกตว่า แรงงานย้ายถิ่นและครอบครัว มองมิติเรื่องความยากจนอยู่ที่ เงินทอง วัตถุ สิ่งของ และเรื่องศักดิ์ศรี ขณะที่เรื่องอื่น เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม ไม่ได้รับความสนใจมากนัก

7. บทสรุป และ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาปัจจัยทางสังคมที่กำหนดภาวะสุขภาพ กรณีของแรงงานย้ายถิ่น ในครั้งนี้ สะท้อนว่า การย้ายถิ่นของแรงงาน เกิดเพิ่มมากขึ้นจากแรงผลักดันในระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมในระดับพื้นที่ ที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากนโยบายการพัฒนาประเทศ และ โครงการพัฒนาที่ดำเนินการในระดับพื้นที่ นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ครัวเรือนต้องพึ่งระบบเศรษฐกิจอื่นนอกจากภาคการผลิตทางการเกษตรที่เป็นอยู่เดิม แต่การเปลี่ยนไปสู่ระบบใหม่ ดังกล่าว ครัวเรือนคาดหวังว่าจะทำให้ครัวเรือนของตนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นเมื่อเทียบกับก่อนนี้ และ เมื่อเทียบกับครัวเรือนอื่นๆ ซึ่งความคาดหวังดังกล่าวก็เป็นจริงในบางครัวเรือนเท่านั้น ที่สามารถใช้กระบวนการย้ายถิ่น เป็นกลยุทธ์ในการสร้างรายได้ แต่แม้ว่าจะได้รายได้เพิ่มมา แต่ก็ได้รับผลพวงด้านสุขภาพะ ทั้งสุขภาพด้านร่างกายที่ได้รับผลสืบเนื่องจากการทำงาน ด้านสุขภาพจิตของทั้งแรงงานและครอบครัว ที่ต้องแลกมากับความวิตกกังวล ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานย้ายถิ่น กับครอบครัวและชุมชน ผลลัพธ์ด้านสุขภาพที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งนำมาซึ่งความยากจน เพราะต้องสูญเสียสุขภาพร่างกาย สูญเสียสิทธิประโยชน์จากความรู้ และไม่สามารถเรียกร้องได้ เพราะอยู่ในภาวะจำยอม จึงกล่าวได้ว่า ในกรณีของแรงงานย้ายถิ่น นี้ โครงสร้างทางสังคมเป็นตัวกำหนดสำคัญ ร่วมกับปัจจัยทางสังคมระดับบุคคล ที่ทำให้ครัวเรือนได้รับผลลัพธ์ด้านรายได้ หรือ การแก้ไขความยากจน และขณะเดียวกันภายใต้บริบทของแรงงานย้ายถิ่นเอง กระบวนการที่เกี่ยวข้องก็ทำให้แรงงานย้ายถิ่นและครัวเรือนได้รับผลลัพธ์ด้านสุขภาพ ทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจและด้านสังคม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ปัจจัยทางสังคมทั้งระดับโครงสร้าง และ ระดับบุคคล มีส่วนกำหนดเรื่องสุขภาพะโดยรวมของแรงงานย้ายถิ่น และขณะเดียวกันปัจจัยดังกล่าว ก็มีผลกำหนดความยากจนระดับครัวเรือนด้วย

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่า

1. ชุมชนควรจะต้องมีระบบเฝ้าระวังด้านสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่น เพื่อติดตาม และช่วยเหลือแรงงานย้ายถิ่นในการตรวจสอบ แหล่งงาน ตลอดจนสถานประกอบการว่าได้ ดำเนินการตามสิทธิที่แรงงานควรจะได้รับหรือไม่ หรือ หากมีผลกระทบที่เกิดกับแรงงานย้ายถิ่น ระบบจะได้ช่วยเหลือเพื่อลดความเสียหาย ทั้งในมิติของภาวะสุขภาพโดยรวม โดยระบบเฝ้าระวังดังกล่าว น่าจะทำหน้าที่เป็นเครือข่ายทางสังคมให้กับแรงงานย้ายถิ่นด้วย

2. การพัฒนากลไกสร้างค่านิยมกับชุมชน ที่เชื่อมั่นกับระบบการคัดเลือกคนเข้าทำงาน อยู่ที่มีความสามารถของแรงงาน และ โอกาสในตลาดแรงงาน มากกว่าจะอิงอยู่กับเครือข่ายเท่านั้น ให้ระบบการจัดการความรู้เรื่องสุขภาพแรงงานในชุมชน มาเป็นกระบวนการขับเคลื่อน เพื่อให้แรงงานเข้าถึงแหล่งข้อมูล และ สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูล และนำข้อมูลมาเพื่อการตัดสินใจในการอยู่ในระบบการทำงานที่ทำให้ตนเองภัยปลอดภัยทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และ สังคม

8. เอกสารอ้างอิง

โครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา. (2548). ข้อมูลพื้นฐานบ้านเหล่า

อ.เมือง จ.ขอนแก่น บ้านท่า อ.โพนทราย จ.ร้อยเอ็ด และบ้านมะนาว อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร เฉลิม สุขทอง. (2530). **ปัจจัยระดับหมู่บ้านที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่น**. วิทยานิพนธ์ปริญญา สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ดุษฎี อายุวัฒน์และคณะ. (2549). "การย้ายถิ่น : วิถียังชีพเพื่อความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือน

อีสาน," วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ 23 ฉบับที่ 2 ,(ม.ค. – มี.ค. 49)

หน้า 108

ธีรนาถ กาญจนอักษร.(2539). **ยุทธศาสตร์ทางเลือกของแรงงานสตรีข้ามชาติ**. ใน ยกเครื่อง เมืองไทย จินตนาการสู่ปี 2000 เอกสารประกอบการสัมมนา 26-28 กันยายน 2539 โรงแรม สยามซิตี กรุงเทพมหานคร จัดโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บัณฑิต เป้นวิเศษ. (2546). **รายงานวิจัยกรณีศึกษา กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ลูกจ้างหญิงภายใต้สัญญาจ้างงานชั่วคราว**.กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

- เพชรน้อย สิงห์ช่างชัยและคณะ.(2542). รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะสุขภาพของแรงงานย้ายถิ่นหญิงในโรงงานอุตสาหกรรมยางพารา จังหวัดสงขลา. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- แมน ปุโรทกานนท์ และคณะ. (2544). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาสภาพการณ์ที่มีผลกระทบต่อระบบสุขภาพของชุมชนอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่. สถาบันเครือข่ายพัฒนาการส่งเสริมวิจัยระดับพื้นที่ภาคอีสาน (สวรส.อ)
- โยธิน แสงดี และคณะ. (2529). ความยากจนในภาคอีสานทางออกอยู่ที่ไหน : การศึกษาแบบจัดกลุ่มสนทนา. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 97.
- วรวิทย์ เจริญเลิศ และ นภาพร อติวานิชยพงศ์. (2546). รายงานวิจัยวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส : กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- วาทีณี บุญชะลิกษ์ (บรรณาธิการ).(2540) การย้ายถิ่นเป็นการเพิ่มรายได้หรือเพิ่มความเครียดให้กับครอบครัวชนบทอีสาน. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เอกสารหมายเลข 211
- วีระศักดิ์ พงษ์เทพเวศ.(2544).การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของผู้ย้ายถิ่นระยะสั้น : ศึกษาเฉพาะกรณีผู้มีอาชีพขายลอตเตอรี่. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศิริพร จิรวัดมโนกุล. (2541). ภาพชีวิต สถานการณ์ทางสังคมและสาธารณสุขของคนงานก่อสร้างไทย.วารสารการวิจัยระบบสาธารณสุข ปีที่6 ฉบับที่1 (2541) : 35-43
- สุรศักดิ์ บุรณตรีเวทย์. (2546). การศึกษาผลกระทบต่อด้านสุขภาพของแรงงานไทยจากการพัฒนาอุตสาหกรรม. ธรรมศาสตร์เวชสาร ปีที่3 ฉบับที่3 (มิ.ย.-ก.ย. 2546) : 496-510
- เสาวภา พรสิริพงษ์ และ พรทิพย์ อุศุภรัตน์.(2535).ชีวิตลูกเรือประมงอีสาน.สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎามนตรี.(2544).สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ.2543 จังหวัดขอนแก่น.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎามนตรี. (2525).สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ.2523 จังหวัดขอนแก่น.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2537). **รายงานการสำรวจการย้ายถิ่นของ
ประชากร พ.ศ.2535.**

สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี. (2547). **รายงานการสำรวจการย้ายถิ่นของ
ประชากร พ.ศ.2545.**

Chamrathirong and others. (1995). **National Migration Survey of Thailand.** Institute of
Population and Social Research, Mahidol University.

Gardner, Robert W. (1981) " Macro level influences on the Migration Decision Making
Process." in DeJong, G.F and R.W. Gardner eds. **Migration Decision-Making.** New
York ; Pergamon Press.

International Labor Office. (1965). **Report to the government of Thailand on internal
migration.** Geneva.

Koanantakool, J . (1993). **Urban life and urban people in transition.** The 1993 year-end
conference who get what and how? : Challenges for the future synthesis vol. 2.

Krongkew, M., Chamrathirong, A., & Woramontri. (1983). **A Study of low income
household in the Northern region of Thailand.** Institute of Population and Social
Research, Mahidol University. Report No.74

Lightfoot, P., Fuller, T., & Kumnunasila, P. (1983). **Circulation and interpersonal networks
linking rural and urban areas: The case study of Roi-et, Northeastern Thailand.**
Papers of the East-West Population Institute, No.84. Honolulu, Hawaii , East-West
Center.

Massey, D. S. (1990). **Social structure, household strategies, and the cumulative
causation of migration.** Populations Index, 56(3), 3-26.

Mckerman, Sugne-Mary and Caroline Ratcliffe, 2002. **Events that Trigger Poverty Entries
And Exits.** The Urban Institute, Washington, D.C. U.S.A.

Meinkoth , M.R. (1962). **Women, migration and prostitution in Thailand.** International Social
Work. 40 (2), 163-176.

Skelton, Ronald. (1990). **Population Mobility in Developing Countries : A Reinterpretation.**
Belhaven Press, London.

Stark, Oded. (1991) **The Migration of Labor.** Basil Backwell, Cambridge,
Massachusetts.